

Høringsnotat

Evaluering av valget i 2013
Forslag til endringer i valgloven og valgforskriften

1	Innledning.....	6
1.1	Evaluering av stortingsvalget 2013.....	6
1.2	Forslag til endringer i lov og forskrift.....	6
1.3	Valgobservasjon og forsøksvirksomhet.....	7

DEL I: KORT OM GJENNOMFØRING AV VALG I NORGE

2	Grunnprinsipper for valg i Norge.....	8
3	Kjennetegn ved en god valggjennomføring.....	9
4	Slik gjennomføres stortingsvalg.....	9

DEL II: EVALUERING AV STORTINGS- OG SAMETINGSVALGET I 2013

5	Nødvendig informasjon og god tilgjengelighet.....	11
5.1	Informasjon til velgerne.....	11
5.1.1	Departementets informasjonstiltak.....	11
5.1.2	Tilskudd til informasjonstiltak.....	13
5.2	Tilgjengelighet.....	13
5.2.1	Organisering av valglokaler.....	13
5.2.2	Universell utforming.....	14
5.2.3	Departementets vurdering.....	16
5.3	Valgdeltagelse.....	17
5.3.2	Valgdeltagelse blant innvandrere.....	18
5.4	Avgitte stemmer, forhånd og valgting.....	19
5.5	Forkastede stemmegivninger og stemmesedler.....	20
5.5.1	Statistikk over forkastelser.....	20
5.5.2	Omtale av for sent innkomne forhåndsstemmer.....	21
5.5.3	Blanke stemmesedler.....	22
5.6	Klager.....	22
6	En valggjennomføring som har tillit i befolkningen.....	23
6.1	Ny rolle og utvidet ansvar for departementet.....	23

6.2	Kommunikasjon med kommunene og fylkeskommunene.....	24
6.3	Veiledning og brukerstøtte for kommuner og fylkeskommuner.....	24
6.3.1	Veiledning	24
6.3.2	Brukerstøtte	25
6.3.3	Departementets vurderinger	26
6.4	Valgopplæring av kommuner og fylkeskommuner	26
6.4.1	Ansvarsfordeling mellom departementet, og kommuner og fylkeskommuner. 26	
6.4.2	Departementets valgopplæring før valget i 2013	27
6.4.3	Departementets vurderinger	28
6.5	Systemleverandør til alle landets kommuner og fylkeskommuner.....	28
6.5.1	EVA Admin i alle landets kommuner og fylkeskommuner.....	28
6.5.2	Evaluering av bruken av EVA Admin	29
6.5.3	Hva kan kommuner og fylkeskommuner forvente av EVA Admin i 2015?30	
6.5.4	Utrulling av EVA Skanning før stortingsvalget i 2013	30
6.5.5	Evaluering av bruken av EVA Skanning	31
6.5.6	Hva kan kommuner og fylkeskommuner forvente av EVA Skanning i 2015? 32	
6.5.7	Departementets vurdering	33
7	Endringer i regelverket før valget i 2013.....	34
7.1	Ny rutine for forhåndsstemmegivning	34
7.1.1	Bakgrunn - Hva var nytt.....	34
7.1.2	Gjeldende rett	34
7.1.3	Stempling av stemmeseddelen	35
7.1.4	Krav til to stemmemottakere	36
7.1.5	Erfaringer fra evalueringen	36
7.1.6	Departementets vurdering	37
7.2	Stemmesedler.....	38
7.2.1	Utforming av stemmeseddelen.....	38
7.2.2	Evalueringen.....	40
7.2.3	Departementets vurdering	40
7.3	Rekruttering av valgfunksjonærer.....	40

7.3.1	Nye regler fra 2013	40
7.3.2	Erfaringer	41
7.3.3	Kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2015	41
7.4	Valgkortutsendelse.....	42
7.4.1	Hva var nytt?	42
7.4.2	Departementets vurdering	43
7.5	Manntallet	43
7.5.1	Gjeldende rett	43
7.5.2	Erfaringer	43
7.5.3	Departementets vurdering	44
8	Sametingsvalget.....	45
8.1	Gjeldende rett.....	45
8.2	Valgdeltakelse.....	45
8.3	Evaluering	45

DEL III: VALGOBSERVASJON OG FORSØKSVIRKSOMHET

9	Internasjonal valgobservasjon	46
9.1	Observasjon av stortingsvalget 2013	46
9.2	Rapport fra OSSE om stortingsvalget i 2013.....	46
9.2.1	Bakgrunn	46
9.2.2	Rapport med anbefalinger	47
9.2.3	Departementets vurdering	50
9.3	Cartersenteret	50
10	Forsøk med internettstemmegivning.....	51
11	Forsøk med elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen og forenklet fremgangsmåte for mottak av fremmede stemmer.....	51
11.1	Hva ble gjort i 2013.....	51
11.2	Hva viser evalueringen.....	52
11.3	Departementets vurdering av veien videre.....	53

DEL IV: DISKUSJON AV TEMAER DER DET VURDERES LOV- OG FORSKRIFTSENDRINGER

12	Endring av ansvar for produksjon og utsendelse av valgkort	54
12.1	Gjeldende rett	54
12.2	Problemstillinger	55
12.3	Departementets vurdering og forslag	55
13	Korrigere angivelse om hvor kretsendringer skal rapporteres.	56
14	Forskriftsfesting utforming stemmesedler	57
14.1	Departementets vurdering og forslag	58
15	For sent innkomne forhåndsstemmer	58
15.1	Gjeldende rett	58
15.2	Problemstillingen	59
15.3	Tidligere vurderinger.....	59
15.4	Departementets vurderinger og forslag	60
15.4.1	Endre lovfestet frist for avleggelse av forhåndsstemmer	60
15.4.2	Endre lovfestet frist for godkjenning av forhåndsstemmer	60
15.4.3	Forskriftsfeste rutiner for forsendelse av forhåndsstemmer.....	61
15.4.4	Informasjon og veiledning	61
15.4.5	Registrering og rapportering av for sent innkomne forhåndsstemmer	62
15.5	Posten slutter med postomlevering på lørdager	62
15.6	Departementets samlede vurdering	62
16	Økonomiske og administrative konsekvenser	64
17	Forslag til endring i valgloven	65

1 Innledning

Departementet fremmer i dette høringsnotatet forslag til enkelte endringer i valgloven. I tillegg foreslås det enkelte endringer i valgforskriften.

Notatet er inndelt i fire hoveddeler. Del I tar for seg kort om gjennomføring av valg i Norge. I notatets del II gjøres det rede for evalueringen av stortings- og sametingsvalget i 2013. Del III presenterer rapport fra OSSE sin observasjon av valget i 2013 og forsøksvirksomheten til departementet, herunder forsøk med elektronisk stemmegivning via Internett og forsøk med elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen. I notatets del IV omtales de ulike lov- og forskriftsendringene som foreslås.

1.1 Evaluering av stortingsvalget 2013

Departementet har evaluert gjennomføringen av valget i kommunene og fylkeskommunene ved hjelp av spørreskjemaer. 18 fylkeskommuner og 367 kommuner har svart, noe som gir en svarprosent på henholdsvis cirka 95 og 86 prosent. Kommuner som gjennomførte maskinell optelling fikk i tillegg tilsendt en egen spørreundersøkelse. Svarprosenten på denne undersøkelsen var 79 prosent. Disse evalueringene og tilbakemeldinger fra kommuner og fylkeskommuner gjennomgås i notatets del II.

Stortingets fullmaktskomité, som avgir innstilling til Stortinget om godkjenning av valget, viser i Innst. 1 S (2013-2014) til at helhetsinntrykket etter valget er at det har vært gjennomført på en god og effektiv måte i kommunene, og at fylkesvalgstyrene har utført en grundig kontroll med valgstyrene. Fullmaktskomiteens merknader omtales under de enkelte kapitler i dette høringsnotatet.

Stortingets fullmaktskomité ber om at innføringen av valgadministrasjonssystemet EVA og departementets opplæringsopplegg evalueres. Departementet vil følge opp dette gjennom en ekstern evaluering.

Innledningsvis vil departementet peke på at det er viktig at det ikke innføres system- og regelendringer, uten at det er klare behov og gode grunner til dette. Gjennomføring av valg krever at det etableres et omfattende apparat i hver enkelt kommune, med mange detaljerte rutiner som alle valgfunksjonærer må sette seg inn i. Valget gjennomføres annet hvert år, og er ingen rutineoppgave. Erfaring tilsier at system- og regelendringer bidrar til at risikoen for feil øker. Feilene kan føre til at velgere ikke får stemt, eller til at stemmen blir forkastet. Departementet mener det er viktig å utvise varsomhet med å innføre endringer som gjelder selve stemmegivningen, dersom det ikke er åpenbare grunner som gjør seg gjeldende.

1.2 Forslag til endringer i lov og forskrift

Det fremmes forslag til følgende lovendringer:

1. Forslag om at departementet overtar ansvaret for produksjon og utsendelse av valgkort, herunder at forskriftshjemmelen om valgkort utvides til å omfatte

departementets myndighet til å gi nærmere bestemmelser om valgstyrets plikter i forbindelse med produksjonen og utsendelsen.

2. Korrigere at kretsendringer skal rapporteres til Kartverket.

I høringsnotatet fremmes det også forslag om å fastsette i forskrift at valgstyret plikter å gi departementet opplysninger om valglokalenes navn, adresse og åpningstid på valgdagen(e), samt opplysninger angående kommunens manntall, som for eksempel rodeinndeling. Opplysningene skal benyttes i forbindelse med produksjon av valgkort. I tillegg foreslås det enkelte forskriftsendringer i regelverket for utforming av stemmesedler.

Departementet tar opp problemstillinger knyttet til for sent innkomne forhåndsstemmer, men foreslår ingen konkrete lovendringer i dette høringsnotatet. Departementets vurdering er at det ikke bør gjøres endringer i de lovfestede fristene på nåværende tidspunkt, men at det bør gjøres endringer i forskrift knyttet til oversendelse av forhåndsstemmer.

Departementet ber om tilbakemeldinger i høringsrunden på denne problemstillingen og de vurderinger som er gjort. Temaet er nærmere omtalt i kapittel 15. Eventuelle forskriftsendringer på dette området vil bli sendt ut på høring på et senere tidspunkt.

1.3 Valgobservasjon og forsøksvirksomhet

Valget i 2013 ble observert av OSSE og deres rapport presenteres i del III. Det samme gjelder en rapport Cartersenteret skrev om forsøk med internettstemmegivning. I denne delen vil forsøksvirksomheten ved valget i 2013 og videre oppfølging av disse omtales.

DEL I: KORT OM GJENNOMFØRING AV VALG I NORGE

2 Grunnprinsipper for valg i Norge

Den norske valglovgevingen og valgsystemet er bygget opp rundt flere grunnprinsipper. I valglovens formålsbestemmelse står det at ”Formålet med loven er å legge forholdene til rette slik at borgerne ved frie, direkte og hemmelige valg skal kunne velge sine representanter til Stortinget, fylkesting og kommunestyre.”

Vår valgordning er basert på prinsippene om direkte valg og forholdsvalg i flermannskretser. Direkte valg innebærer at velgerne stemmer direkte på representanter for valgdistriktet ved å gi sin stemme til en valgliste. Forholdsvalg innebærer at representantene fordeles etter det innbyrdes forhold mellom de stemmetall som tilfaller de enkelte valglistene.

Ved stortingsvalg er landet delt inn i 19 valgdistrikt som tilsvarer fylkene, inkludert Oslo kommune som er eget fylke. Det velges 169 representanter til Stortinget. Hvor mange representanter som skal velges fra hvert valgdistrikt avhenger av fylkenes innbyggertall og areal. Hver innbygger teller ett poeng, mens hver kvadratkilometer teller 1,8 poeng. Av de 169 representantene velges 150 som distriktsrepresentanter, mens 19, ett mandat fra hvert fylke, velges som utjevningsmandater.

Ved kommunestyre- og fylkestingsvalg velges representanter til kommunestyre og fylkesting. Hver kommune og hvert fylke utgjør ett valgdistrikt. Kommunestyret/fylkestinget fastsetter selv antall representanter innenfor lovbestemte minimumskrav i forhold til innbyggertallet i kommunen/fylket.

Grunnloven inneholder enkelte grunnleggende bestemmelser om stortingsvalg. Disse gjelder bl.a. vilkårene for og tap av stemmerett, antall stortingsrepresentanter og fordelingen av disse på fylkene, valgmetoden, valgbarhetskriteriene og prøvingen av valgets gyldighet. De nærmere regler om gjennomføringen av valg, både til storting, fylkesting og kommunestyre, er samlet i lov 28. juni 2002 nr. 57 om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre (valgloven). I tillegg er det fastsatt en forskrift med nærmere bestemmelser (valgforskriften).

Som medlemsstat i blant annet Forente nasjoner (FN), Europarådet og Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) har Norge internasjonale forpliktelser også på valgområdet. For eksempel er Norge forpliktet både til å invitere og å ta i mot nasjonale og internasjonale valgobservatører. Rammeverket er blant annet FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter, Den europeiske menneskerettighetskonvensjonen (EMK), OSSEs Københavndokument fra 1990 og OSSEs Sikkerhetspakt for Europa fra 1999 (”Charter for European Security”).

Konvensjoner, rekommandasjoner og charter som Norge har tiltrådt er juridisk bindende. I tillegg finnes standarder og retningslinjer som ikke er direkte juridisk bindende. Det er utarbeidet en rekke standarder når det gjelder valg. I Europa har OSSE og Europarådet

stått sentralt i dette arbeidet. En viktig standard er retningslinjer fastsatt av Venezia-kommisjonen (under Europarådet) i 2002, ”Code of Conduct on Electoral Matters”.

3 Kjennetegn ved en god valggjennomføring

Valg i Norge skal være frie, hemmelige og direkte. Alle gyldige stemmer skal telles, stemmegivningen skal være hemmelig og opptellingen skal være korrekt. Det er også viktig at velgerne får nok informasjon om hvordan stemmen skal avlegges og at tilgjengeligheten til valglokalene er god. Alle skal kunne avlegge stemme uten å bli utsatt for press eller utilbørlig påvirkning.

I Norge er det en svært høy grad av tillit til valget. Det som har størst betydning for at velgerne skal ha tillit til valggjennomføringen, er møtet med valgfunksjonærene i valglokalet. Betydningen av at kommunene har godt tilrettelagte valglokaler som er oversiktlige, god opplæring og valgfunksjonærer med trygghet og kompetanse kan ikke overvurderes. Alle velgere skal møtes med respekt, få den hjelpen de har behov for og ønsker.

Lange køer, kaos, usikkerhet og feil kan bidra til å svekke tilliten til valget. Omtale av uheldige episoder i mediene kan være med på å forsterke et negativt inntrykk. Antall klager kan si noe om kvaliteten på valggjennomføringen, særlig dersom de tas til følge.

Antall kryss i manntallet og antall stemmesedler i urnene skal være likt. Ettersom det håndteres over 3 millioner stemmesedler og det på valgdagen tas i mot stemmer i over 3000 lokaler vil det alltid forekomme avvik. Et hvert avvik er imidlertid uheldig og bør unngås.

Tekniske problemer, forsinkede resultater og usikkerhet knyttet til riktigheten av resultatene er problemer som kan oppstå og som ikke er heldig.

4 Slik gjennomføres stortingsvalg

I hver kommune er det et valgstyre som er valgt av kommunestyret. Valgstyret er ansvarlig for den praktiske gjennomføringen av valget i kommunen. Valgstyret fastsetter blant annet valgkretser, åpningstider, forhåndsstemmesteder, oppnevner stemmemottakere og godkjenner resultatet av opptellingen i kommunen. Det er kommunens valgmedarbeidere som har den direkte kontakten med velgerne. Kommunen møter velgerne i valglokalene både i forhåndsstemmeperioden og på valgdagen. Kommunene må sørge for god tilgjengelighet for velgerne og at valgmedarbeiderne får tilstrekkelig opplæring til å kunne ivareta grunnprinsippene for valg. Dette er arbeidskrevende for kommunene, og for mange valgmedarbeidere kommer denne oppgaven i tillegg til andre arbeidsoppgaver. Valg gjennomføres annen hvert år, og det er derfor viktig at valgmedarbeidere får opplæring og god tilgang på informasjon.

Når velgeren kommer til valglokalet vises vedkommende til et valgavlukke der stemmesedlene er lagt ut, velgeren finner stemmeseddelen og gjør eventuelle endringer på denne. Deretter går velgeren til valgmedarbeideren som stempler stemmeseddelen,

kontrollerer legitimasjon og setter kryss i manntallet ved velgerens navn. Velgeren legger selv stemmeseddelen i valgurnen.

På valgdagen telles stemmesedlene opp. Opptellingen av forhåndsstemmene skal starte senest fire timer før valglokalene stenger, med unntak av i de tilfeller det er mottatt så få forhåndsstemmer at hemmeligholdet ikke kan sikres. Resultatet av denne opptellingen publiseres kl. 21.00.

Opptellingen av stemmer avgitt på valgdagen starter umiddelbart etter at valglokalene er stengt. Resultatet av denne opptellingen offentliggjøres umiddelbart. Når kommunen er ferdig med sin opptelling og valgstyret har godkjent resultatet pakkes stemmesedler og øvrig valgmateriell forsvarlig ned og sendes til fylkesvalgstyret.

I hvert enkelt fylke er det et fylkesvalgstyre som er valgt av fylkestinget. Fylkesvalgstyret er ansvarlig for kontroll og godkjenning av listeforslag, trykking og distribusjon av stemmesedler. Fylkesvalgstyret kontrollteller alle stemmesedler og registrerer rettelsener velgerne har gjort på stemmeseddelen. Tilslutt foretar fylkesvalgstyret valgoppgjøret og kårer distriktsrepresentantene i fylket. Fylkesvalgstyret oversender sin møtebok til Stortinget og departementet for kontroll.

Riksvalgstyret kårer utjevningsmandatene på grunnlag av resultatene som er innrapportert fra fylkesvalgstyrene og utsteder fullmakter til de valgte representantene. Riksvalgstyret behandler også eventuelle klager som mottas. Departementet er sekretariat for riksvalgstyret og fortar på vegene av riksvalgstyret en kontroll av fylkesvalgstyrenes møtebøker.

Stortingets forberedende fullmaktskomité foretar en prøving av fullmaktene. Dette gjøres blant annet ved en gjennomgang av fylkesvalgstyrenes møtebøker. Den endelige fullmaktskomiteen velges umiddelbart etter Stortingets åpning etter valget. Komiteen gjennomgår fullmaktene og behandler innstillingen fra den foreløpige fullmaktskomiteen. Når fullmaktene er godkjent konstitueres Stortinget og valget er godkjent. Skulle denne kontrollen avdekke feil som ikke kan rettes og som kan ha hatt innvirkning på mandatfordelingen skal Stortinget påby omvalg.

DEL II: EVALUERING AV STORTINGS- OG SAMETINGSVALGET I 2013

5 Nødvendig informasjon og god tilgjengelighet

En viktig forutsetning for at velgere skal delta ved valg, er at de har kunnskap om, eller har tilgang til informasjon om når, hvor og hvordan de skal stemme. Dersom velgerne ikke har informasjon om dette, øker sannsynligheten for at de lar være å stemme. Det er også viktig å sikre god tilgjengelighet til stemmegivningen, slik at alle som ønsker det skal få stemt. Dette er nært knyttet til prinsippet om allmenn stemmerett.

I dette kapitlet redegjøres det for hva departementet har gjort for å sikre at velgerne har tilstrekkelig kunnskap til å bruke stemmeretten sin. Deretter presenteres funn fra evalueringen om hvordan kommunene har tilrettelagt stemmegivningen, både for velgere generelt og for velgere med spesielle behov.

Til slutt presenteres statistikk om valgdeltagelse og stemmegivninger.

5.1 Informasjon til velgerne

5.1.1 Departementets informasjonstiltak

Både departementet, fylkeskommunene og kommunene har et informasjonsansvar på valgområdet. Departementet administrerer valgloven med forskrifter og har det overordnede ansvaret for den generelle informasjonsvirksomheten. Fylkeskommunene håndterer listeforslag ved stortingsvalg, og har derfor et informasjonsansvar for å kunngjøre overskriftene på godkjente valglister samt informere om hvor de er lagt ut til offentlig ettersyn. Kommunene har ansvar for å tilrettelegge for stemmegivning. Informasjon om utlegging av manntallet for offentlig ettersyn, om tid og sted for stemmegivningen, og om ambuleringende stemmemottak, må derfor komme fra kommunene. Informasjonsansvaret til valgmyndighetene innebærer først og fremst å informere om regelverket og gi praktisk informasjon til alle velgere. Det å motivere og oppfordre velgere til å benytte stemmeretten, anses primært å være et ansvar som politiske partier og lokale lister har.

Departementet gjennomførte i forkant av stortingsvalget 2013 en rekke kommunikasjonstiltak rettet mot alle velgere. Noen av tiltakene var spesielt rettet mot målgrupper som ungdom og velgere med innvandrerbakgrunn.

Ifølge statens kommunikasjonspolitik skal departementet nå flest mulig med sin valginformasjon. Departementet la ved dette valget stor vekt på kommunikasjon via Internett og sosiale medier rettet mot ungdom, og informasjon sendt hjem til den enkelte velger. For første gang på mange år ble det ikke utarbeidet en egen TV-reklame.

Nettkampanje og sosiale medier

Det ble gjennomført en nettkampanje rettet mot ungdom i alderen 18-25 år. Kampanjen besto av animerte nettannonser, tilpasset desktop og mobile flater. Annonsene ble vist på populære nettsteder for målgruppen. Departementet var også aktiv på Facebook og Twitter der det jevnlig ble lagt ut valginformasjon, og hvor det ble besvart spørsmål og kommentarer fra velgere.

Mobiltilpasset nettside – valglokaler.no

Departementet etablerte et eget mobiltilpasset nettsted hvor velgerne kunne finne informasjon om nærmeste valglokale, åpningstider og kartfunksjon. Data til denne nettsiden ble hentet fra valgadministrasjonssystemet EVA, hvor de fleste av kommunene hadde lagt inn opplysninger om valglokaler, åpningstider og kartkoordinater. Departementet vil tilrettelegge slik at det blir enkelt for kommunene å registrere disse opplysningene i forkant av valget i 2015, slik at tjenesten kan gjøres enda bedre for velgerne.

Statistikk viser at nettstedet hadde over 120 000 besøkende, flesteparten var innom siste helgen før valgdagen og på selve valgdagen. Det var flest besøkende fra Oslo, Bergen, Stavanger, Bærum og Tromsø.

Informasjonsfolder med valgkort til alle velgere

Ved valget i 2013 sørget departementet for å produsere og sende ut valgkort til alle velgere på vegne av kommunene. I stedet for å produsere en husstandsbrosjyre, slik som ved tidligere valg, benyttet departementet anledningen til å lage en folder. Valgkortet utgjorde en side, og resten inneholdt informasjon tilsvarende husstandsbrosjyren. Selve valgkortet kunne rives av i en perforering og tas med til valglokalet når velger skulle stemme. Hver enkelt velger fikk på denne måten tilsendt informasjon om hvor, når og hvordan han/hun kunne stemme ved valget.

Andre tiltak

Departementet gjennomførte også andre tradisjonelle informasjonstiltak som informasjonsbrosjyre, ordinære kunngjøringsannonser i aviser godkjent for statsannonsering, informasjon på tekst-tv og informasjonsfilm som var tilgjengelig via valg.no og YouTube. Nettstedet valg.no var en viktig kanal for valginformasjon, her ble all informasjon fra departementet rettet mot velgerne lagt ut. Også for velgere i utlandet var dette en viktig informasjonskilde, sammen med informasjon på utenriksstasjonenes nettsider.

Departementet samarbeidet med Integrerings- og mangfoldsdirektoratet (IMDi) om å informere velgere med innvandrerbakgrunn. Departementet produserte brosjyrer på mange fremmedspråk, som ble distribuert via kommunene og organisasjoner. Informasjonsfilmen ble også gjort tilgjengelig med voice-over på flere språk på valg.no. IMDi var behjelpelig med å spre departementets informasjon, og fikk støtte til å gjennomføre valgprosjektet "Mangfold og deltakelse", hvor målsettingen var å bidra til høyere valgdeltakelse blant

grupper av innvandrere og norskfødte med innvandrerbakgrunn som har særlig lav valgdeltakelse.

Mediene

Mediene spiller en viktig rolle ved formidling av valginformasjon. Erfaring viser at mediene har stor oppmerksomhet på, og bidrar i stor grad med formidling av informasjon om valgordningen og valgkampen. Departementet legger til rette faktainformasjon om valget som kan brukes av mediene.

5.1.2 Tilskudd til informasjonstiltak

Ved valget i 2013 delte departementet ut tilskudd på til sammen 7 millioner kroner til 40 ulike organisasjoner som ville bidra til å øke kunnskapen om valget og/eller øke valgdeltakelsen. Deler av midlene var satt av til tiltak knyttet til Stemmerettsjubileet 2013. Det kom inn 120 søknader, og det ble til sammen søkt om i underkant av 29 millioner kroner. Ved vurdering av søknader la departementet vekt på mangfold, både når det gjaldt tema, tiltak, organisasjon/aktør og målgruppe. Ungdom, innvandrere og velgere med behov for særlig tilrettelagt informasjon var prioriterte målgrupper. Det ble også lagt vekt på at tiltakene skulle være et supplement til departementets egne informasjonstiltak.

5.2 Tilgjengelighet

5.2.1 Organisering av valglokaler

Det er generelt god tilgjengelighet for å stemme i Norge. Velgerne kan avgi stemme over en lang periode. Ved valget i 2013 var det mulig å tidligstemme fra 1. juli. Den ordinære forhåndsstemmeperioden varte fra 12. august til og med fredag 6. september. Det er kommunene som har ansvaret for å legge til rette for en god valggjennomføring.

Gjennom evalueringen har departementet innhentet informasjon om hvordan kommunene har organisert og gjennomført stemmegivningen. Dette er supplert av data fra EVA.

Av valgloven følger det at forhåndsstemmegivning skal holdes på helse- og sosialinstitusjoner og ellers der valgstyret har bestemt at forhåndsstemmer skal mottas, jf. valgloven § 8-3 (2). Det skal avholdes forhåndsstemmegivning minst en dag ved alle institusjonene, da det ikke er adgang til å vedta at det bare skal avholdes forhåndsstemmegivning på enkelte sosialinstitusjoner. Utover dette er det ikke krav til hvor mange valglokaler det skal være eller om åpningstider. På valgdagen skal det være et valglokale per valgkrets. Her er det et lovkrav at stemmegivningen senest må avsluttes kl. 21.

I kommunens vurdering av hvordan de organiserer valglokalene sine og hvor store kretser de skal ha, skal det legges vekt på tilgjengelighet og hensiktsmessighet. Det er viktig at alle velgere har god tilgang til et valglokale. Dette knytter seg til prinsippet om lik stemmerett. Det er videre viktig at lokalene er oversiktlige og legger til rette for hemmelig og korrekt stemmegivning. Ved tidligere valg har departementet oppfordret kommunene

til å være kreative når det gjelder valg av forhåndsstemmelokaler, slik at det blir enkelt for velgerne å få avgitt stemme. Kommunene er blitt oppfordret til å vurdere å avholde forhåndsstemmegivning på bibliotek, kjøpesenter og andre steder der mange folk ferdes.

I evalueringen opplyser 10 prosent av kommunene at det i 2013 var mulig å avgi forhåndsstemme i eller i tilknytning til kjøpesenter/butikk i deres kommune.

Kommunene ble også spurt om det var mulig å avgi forhåndsstemme på eller i tilknytning til videregående skoler. Av de kommunene som har videregående skoler, oppgir 34 prosent at de hadde forhåndsstemmegivning ved noen eller alle de videregående skolene. Kommunene som har videregående skoler men ikke har benyttet dem til forhåndsstemmegivning oppgir nærhet til andre valglokaler, lite behov og dårlige erfaringer med lite oppmøte som de viktigste grunnene. Det er også noen som peker på lite ressurser og at det ikke er vurdert.

Samme spørsmål er stilt om bruk av universitet og høyskoler. 70 kommuner oppgir å ha universitet eller høyskole, av disse er det 34 prosent som oppgir at det ble avholdt forhåndsstemmegivning ved noen eller alle disse. På spørsmål om hvorfor universitet/høyskole ikke ble benyttet er det stort sett de samme grunnene som oppgis som for videregående skoler.

I evalueringen er kommunene spurt om de hadde kvelds åpne valglokaler under forhåndsstemmeperioden. Over halvparten av kommunene oppgir at de har hatt kvelds åpne lokaler i deler av forhåndsstemmeperioden. 25 kommuner oppgir at de hadde kvelds åpne lokaler hele siste uken det var mulig å forhåndsstemme. Det er også et stort antall som i kommentarer oppgir at de har hatt lørdags åpne forhåndsstemmelokaler.

De aller fleste av kommunene som ikke hadde kvelds åpne forhåndsstemmelokaler oppgir som årsak at det ikke har vært noe behov. Det vises til tidligere erfaringer med lite oppmøte, og det vises også til at å holde åpent på lørdag har vært prioritert. Mangel på personell og kostnader nevnes også som begrunnelse for å ikke ha kvelds åpne lokaler. Det er bare 10 kommuner som oppgir at det ikke har vært vurdert.

196 kommuner hadde todagersvalg i 2013.

5.2.2 Universell utforming

Gjeldende rett

Valgloven stiller krav om at stemmegivningen skal foregå i egnet lokale som er lett tilgjengelig, og hvor alle velgere kan ta seg inn uten å måtte be om hjelp. Andre lokaler skal bare benyttes dersom det foreligger *særlige grunner*, jf. valgloven §§ 8-3 (1) og 9-3 (2).

Det skal også være god tilgjengelighet for alle velgere inne i valglokalet, jf. valgforskriften §§ 26 og 30. For eksempel skal blinde og svaksynte kunne avgi stemme uten å måtte be om hjelp. Dersom en velger har behov for hjelp til å avgi stemme, kan velgeren be om hjelp fra en valgfunksjonær. Valgfunksjonærene har taushetsplikt. Velgere med alvorlig fysisk eller psykisk funksjonshemming kan i tillegg peke ut en ekstra hjelper

– etter eget valg – blant dem som er til stede, jf. valgloven §§ 8-4 (8) og 9-5 (5). For å beskytte velgere mot utilbørlig press, skal det alltid være en valgfunksjonær til stede når velgere mottar hjelp ved stemmegivningen.

I tillegg må kommunene forholde seg til kravene til tilgjengelighet og universell utforming i diskriminerings- og tilgjengelighetsloven og plan- og bygningsloven. Universell utforming betyr at produkter eller omgivelser, i så stor utstrekning som mulig, utformes slik at de kan brukes av alle mennesker.

Kommunene bestemmer selv hvordan de ønsker å tilrettelegge slik at kravet til tilgjengelighet oppfylles. Ved valg av fremgangsmåte må det legges avgjørende vekt på at stemmegivningen skal være hemmelig, og at den valgte løsningen er enkel å forholde seg til. Departementet har anbefalt at kommunene tilrettelegger stemmegivningen for blinde og svaksynte, ved at det benyttes stemmeavlukker med stemmeseddelkassetter som merkes med lapper med listeoverskriften i punktskrift for blinde og storskrift for svaksynte. Alternativt kan man bruke en kartotekløsning, hvor navnet på partiet (eller blank stemme) er trykket i punktskrift og storskrift på arkfaner til skilleark. Ordinære stemmesedler legges bak skillearket. På denne måten kan blinde og svaksynte finne frem til riktig stemmeseddel uten hjelp fra andre.

Evalueringen

I forbindelse med evalueringen av valget ble kommunene bedt om å svare på noen spørsmål vedrørende tilrettelegging og tilgjengelighet til valg.

96,5 prosent av kommunene opplyste at de vurderte valglokalenes egnethet og tilgjengelighet i forkant av valget. Av disse foretok 39 prosent en skriftlig behandling i valgstyret. Omlag 3 prosent av kommunene svarte at de ikke hadde vurdert valglokalenes egnethet og tilgjengelighet i forkant av valget. Dette er omtrent på samme nivå som i 2011.

96 prosent av kommunene svarer at samtlige faste forhåndsstemmelokaler i kommunen var tilgjengelige for alle velgergrupper. Tilsvarende oppgir 85 prosent at alle lokaler på valgdagen var tilgjengelig. I 2009 oppga 63 prosent av kommunene at alle lokaler var tilgjengelig, i 2011 var andelen 79 prosent. Man skilte da ikke mellom lokaler benyttet ved forhåndsstemmegivningen og på valgdagen. Tallene gir grunn til å anta at det har vært en jevn økning i antall tilgjengelige valglokaler de siste årene.

	I forhåndsstemmeperioden	På valgdagen(e)
Andel kommuner som oppga at samtlige lokaler var tilgjengelige (N)	96,2 % (353)	85 % (312)
Andel kommuner som oppga at ikke alle lokaler var tilgjengelige (N)	3 % (11)	12,3 % (45)
Vet ikke	0,8 % (3)	2,7 % (10)
Totalt	100 % (367)	100 % (367)

Tabell 5.1 Oversikt tilgjengelige valglokaler i 2013. Kilde Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Kommuner som svarer at ikke alle valglokalene var tilgjengelige, oppgir at det i hovedsak var ett eller to valglokaler som ikke var tilgjengelig for alle velgergrupper. De kommunene som har svart at ikke alle lokalene var tilgjengelig, oppgir mangel på tilstrekkelig egnende lokaler som årsak. Resultatene fra evalueringen i 2009 og 2011 viser også at mangel på egnende lokaler var en hovedårsak til manglende tilrettelegging.

5.2.3 Departementets vurdering

Departementet vil igjen understreke at det er svært viktig at kommunene sikrer god tilgjengelighet for alle velgergrupper, slik at alle som ønsker det kan få avgi stemme. God tilgjengelighet skal sikre lik rett til deltakelse og innflytelse i samfunnet, og ingen skal ekskluderes fra deltakelse ved valg på grunn av manglende tilrettelegging.

Mange kommuner bruker videregående skoler, universitet/høyskole og det er også flere som benytter kjøpesentre. Inntrykket fra evalueringen er at de aller fleste kommuner har et bevisst forhold til valg av lokaler for forhåndsstemmegivning. Dette gjelder også for åpningstider. Mange har kveldsåpne lokaler og flere rapporterer også om lørdagsåpne lokaler. Det er departementets vurdering at kommunene er best i stand til å foreta disse vurderingene også i fremtiden, men vil fortsette å følge med på utviklingen.

De aller fleste kommunene vurderer valglokalenes egnethet i forkant av valget. Tilbakemeldingene fra kommunene viser dessuten at antall kommuner der samtlige valglokaler er tilgjengelig for alle velgergrupper har økt ved de siste valgene. Likevel er det etter departementets vurdering ytterligere muligheter for å forbedre tilgjengeligheten, særlig ved lokaler som benyttes på valgdagen. Departementet vil derfor også ved fremtidige valg være opptatt av god tilgjengelighet for alle, og målsettingen er at samtlige valglokaler skal være lagt til rette for alle velgergrupper. Det er viktig at kommunene har et bevisst forhold til hvem det tilrettelegges for, og tar i betraktning at store deler av befolkningen har redusert funksjonsevne i deler av livet, for eksempel i perioder med skader og sykdom eller økende alder.

Dersom en velger har behov for hjelp til å stemme, har vedkommende rett på hjelp fra en valgfunksjonær. Departementet understreker at velgere med alvorlig psykisk eller fysisk funksjonshemming i tillegg kan ha med seg én annen hjelper etter eget valg inn i avlukket. Hjelperen skal gjøres oppmerksom på at vedkommende har taushetsplikt. Vi ber kommunene påse at denne informasjonen gis valgmedarbeiderne. Departementet er gjort oppmerksom på at enkelte velgere i disse gruppene ikke har fått ha med hjelper inn i avlukket.

For å gjøre det enklere for kommunene å tilrettelegge valglokalene, har departementet bistått med å utvikle og tilrettelegge for salg av universelt utformet valgutstyr. Løsningen gir en helhetlig, gjenkjennelig, funksjonell og fysisk ramme rundt stemmegivningen, og den ivaretar blant annet kravene til informasjon, logistikk, produksjon, montering, vedlikehold og universell utforming. Mange kommuner har bestilt utstyret, og tilbakemeldingene har vært gode. Det planlegges for at utstyret skal bli tilgjengelig for salg også i fremtiden. Departementet vil komme tilbake med mer informasjon om dette.

5.3 Valgdeltagelse

Valgdeltagelsen ved stortingsvalget økte i 2013 sammenliknet med stortingsvalget i 2009. Den offisielle statistikken fra Statistisk Sentralbyrå (SSB) viser at valgdeltagelsen i 2013 var på 78,2 prosent, en økning på 1,8 prosentpoeng fra valget i 2009. Valgdeltakelsen var høyest i Akershus fylke med 81,7 prosent og lavest i Finnmark fylke med 71,3 prosent.

Valgår	2001	2005	2009	2013
Valgdeltakelse i prosent	75,5	77,4	76,4	78,2

Tabell 5.2 Valgdeltagelse ved stortingsvalg 2001-2013. Kilde SSB og Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Det har vært en økning i valgdeltagelsen for nesten alle aldersgrupper fra 2009 til 2013. Valgdeltakelsen blant førstegangselgere spesielt, og blant unge velgere generelt, økte betydelig fra 2009 til 2013. Blant førstegangselgerne (18-21 år) økte valgdeltakelsen med 10 prosentpoeng. Også i den eldste aldersgruppen (60-79 år) har det vært en markant økning i deltakelsen sammenliknet med 2009.

Valgår	I alt	18-21 år	22-25 år	26-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-79 år
2013	78,2	66,5	62,5	69,4	76,7	80,5	83,3	86,3
2009	76,4	57,0	55,9	68,4	77,4	78,5	82,5	83,3
2005	77,4	55,3	63,1	68,1	78,1	79,9	82,3	83,3
2001	75,5	54,5	55,7	63,1	76,1	79,9	81,8	82,5

Tabell 5.3 Valgdeltagelse etter alder. Valgundersøkelsen 2001, 2005, 2009 og 2013. Kilde: Institutt for samfunnsforskning og SSB.

5.3.2 Valgdeltagelse blant innvandrere

SSB har undersøkt valgdeltagelsen blant innvandrere. Her presenteres noen av de viktigste funnene i undersøkelsen.

53 prosent av norske statsborgere med innvandrerbakgrunn, det vil si innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre, deltok ved stortingsvalget i 2013. Dette er 25 prosentpoeng lavere enn den generelle valgdeltagelsen blant befolkningen.

Valgdeltagelsen blant norske statsborgere med innvandrerbakgrunn har vært stabil ved de siste valgene. 213 383 norske statsborgere med innvandrerbakgrunn hadde stemmerett ved stortingsvalget i 2013. Dette er 50 280 flere enn ved stortingsvalget i 2009, og utgjorde 6 prosent av alle med stemmerett.

Valgår	2001	2005	2009	2013
Valgdeltakelse i prosent	52	53	52	53

Tabell 5.4 Innvandrere med norsk statsborgerskap. Valgdeltagelse 2001-2013. Kilde: SSB

Valgdeltakelsen varierer mye etter landbakgrunn. Både den høyeste og laveste deltakelsen finner man blant personer med europeisk landbakgrunn. Samlet deltok 55 prosent av dem med europeisk bakgrunn. Blant personer med bakgrunn fra Danmark, Sverige og Tyskland var deltakelsen omtrent den samme som i befolkningen ellers. Blant personer med innvandrerbakgrunn fra Balkan var deltakelsen mye lavere. Av dem med bakgrunn fra Kroatia, Makedonia og Kosovo deltok kun rundt en tredel av de stemmeberettigede. Også ved valgene i 2005 og 2009 hadde personer med bakgrunn fra Balkan lav deltakelse.

Utenfor Europa var det høyest deltakelse blant personer med bakgrunn fra Sri Lanka, Somalia og Eritrea, alle med om lag 60 prosent. Sammenliknet med valget i 2009 er det personer med innvandrerbakgrunn fra Vietnam som har størst økning i valgdeltagelsen, fra 36 til 49 prosent. Nedgangen er størst blant innvandrere med indisk opprinnelse. Her er det en nedgang fra 60 til 53 prosent.

Kvinnene benyttet stemmeretten mer enn menn. 55 prosent av kvinnene med innvandrerbakgrunn og 50 prosent av mennene deltok. Ved valget i 2009 var det ingen forskjell, da hadde begge kjønn en deltakelse på 52 prosent. For noen enkeltland er forskjellene særlig store. Blant personer med innvandrerbakgrunn fra Somalia deltok 66 prosent av kvinnene, mot bare 51 prosent av mennene.

Valgdeltakelsen øker med botid og med alder, men denne tendensen er nå mindre entydig enn ved tidligere valg. For personer med innvandrerbakgrunn samlet gjelder dette fortsatt. Men for personer med afrikansk bakgrunn har de med kortest botid høyest valgdeltakelse, og de i den yngste aldersgruppen (18-25 år) har høyere valgdeltakelse enn de eldste (60 år og over).

5.4 Avgitte stemmer, forhånd og valgting

Utviklingen i antall forhåndsstemmer og antall valgtingsstemmer ved de fire siste stortingsvalg vises i tabellen under. Ved valget i 2001 hadde Posten ansvar for mottak av forhåndsstemmer. Fra 2003 fikk kommunene igjen ansvaret for forhåndsstemmemottak. I 2009 var det fare for pandemi (influenza) og velgerne ble offentlig oppfordret til å stemme tidlig. Dette kan være noe av forklaringen på det høye antallet forhåndsstemmer dette året.

I 2013 ble det satt ny rekord for antall forhåndsstemmer. 30,2 prosent av alle godkjente stemmer ble avgitt som forhåndsstemmer. Dette er en økning på 5,8 prosentpoeng sammenlignet med valget i 2009, og 12,3 prosentpoeng mer sammenlignet med stortingsvalget i 2005.

I 2013 ble det gjennomført et forsøk med elektronisk stemmegivning i 12 kommuner, og det var mulig å stemme over Internett i forhåndsstemmeperioden. Andelen som valgte å stemme i forhåndsstemmeperioden i disse kommunene var høy. I disse 12 forsøkskommunene ble 47 prosent av stemmene avgitt på forhånd, og av disse forhåndsstemmene var 77 prosent avgitt over internett. Dette kan ha bidratt noe til at andelen forhåndsstemmer er så høy i også for landet som helhet.

Ved valget i 2013 var det mulig å avgi ”tidligstemme” i perioden fra 1. juli og frem til 12. august. I denne perioden har ikke kommunene en like omfattende plikt til å tilrettelegge. I 2013 ble 14 604 forhåndsstemmer avgitt i denne perioden. Første gangen det var mulig å stemme i dette tidsrommet var stortingsvalget i 2009. Det ble da avgitt cirka 6 500 ”tidligstemmer”.

	2001	2005	2009	2013
Godkjente stemmer	2 521 820	2 638 263	2 682 904	2 836 029
Valgtingsstemmer	2 017 492	2 165 612	2 028 965	1 980 774
Forhåndsstemmer	504 328	472 651	653 939	855 255
Forhåndsstemmer i pst. av godkjente stemmer totalt	20,0	17,9	24,4	30,2

Tabell 5.5 Godkjente stemmer totalt, avgitt på valgting og ved forhåndsstemming 2001-2013. Faktiske tall og i prosent. Kilde: SSB

5.5 Forkastede stemmegivninger og stemmesedler

5.5.1 Statistikk over forkastelser

Reglene for godkjenning og forkastelse av stemmegivninger og stemmesedler følger av kapittel 10 i valgloven.

Totalt ble 4 494 stemmegivninger forkastet i 2013. At velgeren ikke er innført i manntallet i kommunen er hovedårsaken til forkastelse av stemmegivninger både avgitt på forhånd og på valgtinget, henholdsvis 56 og 93 prosent av stemmegivningene som forkastes begrunnes med dette. Øvrige forkastelsesgrunner av stemmegivninger avgitt på forhånd er blant annet at velgeren allerede har fått godkjent en stemmegivning og at stemmegivningen kom for sent frem, dette omtales i avsnitt 5.5.2.

Godkjente og forkastede stemmegivninger	Forhånd	Valgting	Totalt
Godkjente stemmegivninger	859 047	1 989 092	2 848 139
Forkastede stemmegivninger	639	3 855	4 494

Tabell 5.6 Oversikt over godkjente og forkastede stemmegivninger og stemmesedler på landsbasis ved stortingsvalget 2013. Kilde: Kommunal- og moderniseringsdepartementet.

Totalt ble det forkastet 3 255 stemmesedler ved stortingsvalget i 2013. Til sammenligning ble det forkastet 2 064 stemmesedler i 2009. Det antas at størsteparten av denne økning skyldes manglende stempel på stemmeseddelen ved forhåndsstemmegivningen, noe som var nytt ved valget i 2013 som følge av at omslagskonvolutten ble fjernet, denne endringen omtales nærmere i pkt. 7.1.

Godkjente og forkastede stemmesedler	Forhånd	Valgting	Totalt
Godkjente stemmesedler	855 255	1 980 774	2 836 029
Forkastede stemmesedler	1 625	1 630	3 255
<i>Forkastelsesgrunner</i>	<i>Forhånd</i>	<i>Valgting</i>	
Seddelen mangler off. stempel - § 10-3(1)a	1373	1603	
Fremgår ikke hvilket valg seddelen gjelder - § 10-3(1)b	25	9	
Fremgår ikke hvilken liste velger har stemt på - § 10-3(1)c	113	8	
Partiet/gruppen stiller ikke liste - § 10-3(1)d	114	10	

Tabell 5.7 Oversikt over godkjente og forkastede stemmegivninger og stemmesedler på landsbasis ved stortingsvalget 2013. Kilde: Kommunal- og moderniseringsdepartementet

5.5.2 Omtale av for sent innkomne forhåndsstemmer

Forhåndsstemmer som skal kunne godkjennes og telle med i valgoppgjøret må være kommet inn til valgstyret valgdagen kl. 21.00. Stemmer som kommer etter denne fristen skal forkastes, jf. valgloven § 10-1 (1) bokstav g.

Det har ikke vært pålagt kommunene å rapportere antall forhåndsstemmer som kommer inn for sent til å telle med i valgoppgjøret. Av fylkesvalgstyrenes møtebøker fremkommer det at det er forkastet 62 forhåndsstemmegivninger på landsbasis fordi de kom for sent frem til valgstyret. Det er imidlertid liten tvil om at dette tallet er for lavt. Departementet gjennomførte en undersøkelse i alle landets kommuner i tidsrommet 18. – 19. september 2013 der hensikten var å få angitt antall forhåndsstemmer som var kommet for sent inn til å tas med i valgoppgjøret.

Til sammen 376 kommuner svarte på undersøkelsen, og 203 kommuner oppgir at de har mottatt forhåndsstemmer etter fristens utløp. I disse kommunene har det kommet inn 1 653 forhåndsstemmer for sent til å kunne tas med i valgoppgjøret. 391 av disse stemmene er avgitt utenriks.

Som det ble vist i kapittel 5.4 har antall forhåndsstemmer økt de senere år. Tabellen nedenfor viser antall for sent innkomne forhåndsstemmer de siste tre valgene. Tabellen viser at når en ser på dette antallet som andel av totalt antall forhåndsstemmer er det ikke en like tydelig økning¹. Dette tyder på at den store økningen i antall forhåndsstemmer som ble forkastet fordi de kom inn for sent, skyldes at det ble avgitt flere forhåndsstemmer

¹ Det bør her også nevnes at tallene fra 2009 og 2011 er hentet inn i forbindelse med departementets ordinære spørreundersøkelse til kommunene, som sendes ut om lag en måned etter valget. Siden mange kommuner ikke har registrert antall for sent innkomne forhåndsstemmer, er det grunn til å anta at tallene oppgitt er noe lavere enn det faktiske antallet. Tallene er dermed ikke direkte sammenliknbare.

heller enn at det har vært større svikt i forsendelsene enn tidligere. Departementet ser like fullt alvorlig på at såpass mange forhåndsstemmer ikke blir tatt med i valgoppgjøret.

Tabellen nedenfor viser en oversikt over for sent innkomne forhåndsstemmer ved de siste tre valgene. Disse tallene er innhentet i ulike spørreundersøkelser etter valgene, og det er derfor knyttet noe usikkerhet til tallene da ikke alle kommuner har svart.

Valgår	Innenriks	Utenriks	Totalt	Andel av totalt avgitte forhåndsstemmer
Stortingsvalget 2013	1262	391	1653	0,193 %
Kommunestyre- og fylkestingsvalg 2011	880	120	1000	0,184 %
Stortingsvalget 2009	484	193	677	0,104 %

Tabell 5.8 Antall forhåndsstemmer mottatt etter fristens utløp ved valgene 2009, 2011 og 2013 Kilde: Evalueringsundersøkelser til kommunene etter valgene i 2009, 2011 og 2013

Departementet redegjorde for de for sent innkomne forhåndsstemmene ved stortingsvalget 2013 for Riksvalgstyret i møte den 26. september 2013. Riksvalgstyret bemerket følgende:

”Riksvalgstyret forutsetter at det gjennomføres en evaluering av både regelverk og rutiner, og at det på bakgrunn av dette foreslås tiltak for å sikre at forhåndsstemmer avgitt utenfor egen kommunen blir tatt med i valgoppgjøret.”

I kapittel 15 drøfter departementet mulige endringer i regelverk og rutiner som kan foretas for å redusere antall for sent innkomne forhåndsstemmer ved fremtidige valg.

5.5.3 Blanke stemmesedler

Det ble avgitt 12 874 blanke stemmesedler ved stortingsvalget i 2013, dette er en svak økning fra 2009 da det ble avgitt 11 684 blanke stemmesedler. Det ble avgitt 3 701 blanke stemmesedler under forhåndsstemmegivningen og 9 173 blanke stemmesedler på valgtinget.

5.6 Klager

Ved stortingsvalg er Stortinget selv klageinstans når det gjelder klager om stemmerett og retten til å avgi stemme. Riksvalgstyret skal avgi uttalelse til klagen. Når det gjelder klager over andre forhold, er riksvalgstyret klageinstans. Kommunal- og moderniseringsdepartementet er sekretariat for riksvalgstyret.

Etter valgloven § 13-1 har alle med stemmerett ved valget klagerett. Man kan klage over forhold i forbindelse med forberedelsen og gjennomføringen av valget. Valgloven § 6-8 regulerer klageadgangen over valgstyrets og fylkesvalgstyrets vedtak om å godkjenne eller forkaste et listeforslag. Valgloven opererer med tre ulike klagefrister. Fristen er syv

dager etter vedtak når det gjelder klage over vedtak om å godkjenne eller forkaste listeforslag, jf. § 6-8. Når det gjelder klage over ”forhold i forbindelse med forberedelsen og gjennomføringen av valget” jf. § 13-1, er fristen syv dager etter valgdagen, mens klagefrister over valgoppgjøret er syv dager etter vedtaket om valgoppgjør

Ved stortingsvalget 2013 ble det mottatt 16 klager. I 2009 ble det mottatt tre klager.

Eksempler på forhold det ble klaget på er mangel på stemmesedler for enkelte partier, organisering av valg i valglokalet, rutiner og tilgjengelighet ved forhåndsstemmegivningen. Ingen klager ble gitt medhold.

6 En valggjennomføring som har tillit i befolkningen

I Norge er det høy tillit til valggjennomføringen. For å ivareta tilliten er det avgjørende at valget gjennomføres i tråd med regelverket. Departementet er regelverksforvalter, leverandør av valgadministrasjonssystemet EVA og har det overordnede ansvaret for å sikre en korrekt valggjennomføring.

Ettersom det er kommuner og fylkeskommuner som står for den praktiske gjennomføringen av valget, er det avgjørende at departementet sikrer god kommunikasjon med kommuner og fylkeskommuner. Som regleverksforvalter og systemleverandør har departementets ansvar for opplæring og veiledning blitt utvidet, i tillegg til direkte forpliktelser knyttet til driften av EVA.

I dette kapitlet diskuteres først departementets nye rolle som systemleverandør og konsekvensene dette har for ansvar og oppgaver. Deretter vil departementets oppgaver overfor kommuner og fylkeskommuner ved valget i 2013 gjennomgås.

6.1 Ny rolle og utvidet ansvar for departementet

Departementet har utviklet valgadministrasjonssystemet EVA som brukes i gjennomføring av valg. EVA skal bidra til effektiv og korrekt gjennomføring av valg. Brukere av systemet er departementet, fylkeskommuner og kommuner. Ved at systemet er eid, forvaltet og driftet av det offentlige sikres det full offentlig kontroll over alle steg i valgprosessen. Når alle bruker det samme valgadministrasjonssystemet vil tilretteleggingen, opplæringen og kommunikasjonen både internt i og mellom kommunene og fylkeskommunene bli enklere. Dette systemet har medført en utvidelse av departementets rolle og ansvar for valggjennomføringen

EVA inneholder tre hoveddeler; valgadministrativt system (EVA Admin), system for maskinell opptelling av stemmesedler (EVA Skanning) og system for internettstemmegivning. Ved stortingsvalget 2013 ble EVA Admin for første gang benyttet i alle landets kommuner og fylkeskommuner, mens EVA Skanning ble benyttet i et utvalg kommuner og samtlige fylkeskommuner. Det ble gjennomført forsøk med internettstemmegivning i 12 kommuner i 2013 (omtale i kapittel 10)

I tillegg til å sikre et godt utviklet system og en god utrulling av systemet måtte departementet endre innretning på en rekke andre funksjoner, da det var behov for

tydeligere rutiner knyttet opp mot systemet, brukerveiledninger og brukerstøtte, se kapittel 6.3. Departementet fikk også et nytt ansvar for opplæring i systemet for alle landets kommuner og fylkeskommuner, se kapittel 6.4.

6.2 Kommunikasjon med kommunene og fylkeskommunene

Kommunikasjon med kommunene og fylkeskommunene er en viktig del av arbeidet departementet gjør for å legge til rette for god gjennomføring av valget. Omfanget og viktigheten av dette har økt med innføringen av EVA. For å ha en god og effektiv kanal for kommunikasjon og samhandling utviklet departementet en nettbasert informasjonsportal, ”Valgmedarbeiderportalen”. Portalen er basert på SharePoint-teknologi, og ble gjort tilgjengelig for kommunene og fylkeskommunene i november 2012.

På valgmedarbeiderportalen ble informasjon og dokumenter vedrørende valget og valggjennomføringen publisert fortløpende, og det ble sendt ut e-postvarsel til de som hadde bedt om slikt varsel. Valgansvarlig og ikt-ansvarlig fikk e-postvarsel automatisk da dette var en svært viktig målgruppe som måtte motta departementets valginformasjon. Informasjon på portalen ble merket med målgrupper og temaer, og den ble sortert og publisert på målgruppens egne områder. I tillegg var all informasjon samlet og tilgjengelig på forsiden. Valgmedarbeiderportalen ble også brukt til å innhente informasjon fra kommunene og fylkeskommunene.

I valgmedarbeiderportalen var det mulig å ha lukkede samhandlingsrom for samarbeid og kommunikasjon i ulike prosjekter i valgarbeidet. For eksempel hadde valgforsøkene og kompetanseteamene egne samhandlingsrom. Departementet kunne også sende SMS med viktige meldinger til bestemte målgrupper fra portalen.

I evalueringen oppgir 99 prosent av kommunene og alle fylkeskommunene at de har brukt valgmedarbeiderportalen. Alle fylkeskommunene og 77 prosent av kommunene synes portalen er nyttig. Evalueringen viser at det er behov for forbedringer på portalen, blant annet kan strukturering av informasjonen gjøres bedre. Videre ble det påpekt at e-postene som sendes ut i forbindelse med nye meldinger på portalen, kunne ha bedre informasjon i emnefeltet og mer utfyllende informasjon i selve innholdsfeltet. Det ble også gitt tilbakemelding på at departementet bør målgrupperette informasjonen i større grad og vurdere antall meldinger som sendes ut.

Departementet jobber med å videreutvikle valgmedarbeiderportalen frem mot neste valg, blant annet basert på tilbakemeldingene i evalueringen.

6.3 Veiledning og brukerstøtte for kommuner og fylkeskommuner

6.3.1 Veiledning

Som regelverksforvalter har departementet et ansvar for tolkning og forvaltning av regelverket. Dette har tradisjonelt vært gjort gjennom valghåndboken. Valghåndboken gir en oversikt over regelverket som gjelder ved valg. Redegjørelsen for valglovens og

valgforskriftens bestemmelser er basert på forarbeidene til valgloven og på tolkninger departementet har foretatt i forbindelse med henvendelser fra kommunene, fylkeskommunene og fylkesmannsembetene. Evalueringen av valget i 2013 viser at over 95 prosent av kommunene benyttet valghåndboken ved sist valggjennomføring. Flertallet opplyser at valghåndboken er et nyttig verktøy for kommunene.

I forbindelse med innføring av EVA oppstod det et behov for å utarbeide mer konkrete rutiner for valgarbeidet. Det ble etablert en valgrutineportal som er ment å være et oppslagsverk til bruk av kommunene og fylkeskommunene i ulike faser av planleggingen og gjennomføringen av valg. Portalen fungerer som et bindeledd mellom regelverk, system og praktisk valggjennomføring. I portalen blir rutiner og regelverk presentert ved hjelp av flytdiagram, og den gir en omfattende oversikt helt fra planleggingsfasen til etterarbeid og kontroll.

Evalueringen viser at mange kommuner og fylkeskommuner hadde god nytte av portalen. Den ble i hovedsak benyttet av sentrale valgansvarlige til å friske opp kompetansen fra sist valg, lære opp valgmedarbeidere og planlegge valggjennomføringen.

6.3.2 Brukerstøtte

Departementet har tradisjonelt hatt en oppgave knyttet til å besvare henvendelser fra kommuner og fylkeskommuner om regelverksforståelse med mer. Med innføringen av EVA fikk departementet et utvidet ansvar for å besvare spørsmål vedrørende valgadministrasjonssystemet og rutineene knyttet til bruken av systemet.

For å gjøre det enkelt for kommuner og fylkeskommuner, og sikre en helhetlig tilnærming, opprettet departementet én felles brukerstøtte som skulle håndtere alle typer henvendelser i valggjennomføringen. Brukerstøtten kunne nås gjennom et telefonnummer og en e-postadresse. Brukerstøtten håndterte henvendelser om EVA Admin, EVA Skanning, juridiske og valgfaglige spørsmål, tekniske/driftsmessige spørsmål og spørsmål vedrørende rutineportal og medarbeiderportal.

Brukerstøtten ble organisert i tre nivåer. Første linje brukerstøtte ble håndtert av Brønnøysundregistrene på oppdrag fra departementet. De fikk opplæring for å kunne svare på definerte oppgaver. Departementet etablerte andre og tredje linje brukerstøtte i Oslo, som var en blanding av ansatte i departementet, innleide konsulenter og sommervikarer.

Av evalueringen fremgår det at cirka 65 prosent av de som svarte er svært fornøyde med brukerstøtten og hadde god nytte av den. En del påpeker at de synes 1. linjen kunne svare på for lite, og at de ofte måtte settes videre for å få et svar.

Brukerstøtten var i drift fra 1. mars til 14. september 2013. Totalt ble det mottatt 8 356 henvendelser, 5 011 av disse ble videreført til 2. eller 3. linje. Henvendelsene fordeler seg ganske likt mellom telefon og e-post. De fleste henvendelser kom inn i siste fasen i valggjennomføringen, spesielt valgdag og valgnatt.

6.3.3 Departementets vurderinger

Evalueringen viser etter departementets vurdering at både valghåndboken og rutineportalen fyller en viktig funksjon, og bidrar til å legge til rette for en korrekt valggjennomføring. Departementet vil fortsette å videreutvikle valghåndboken og rutineportalen for å tilby bedre og mer helhetlig veiledning.

Den nye rollen som departementet har fått gjennom EVA vil også ved fremtidige valggjennomføringer kreve en god brukerstøtte. Departementet vil videreføre ordningen med en brukerstøtte som kan håndtere alle henvendelser fra kommuner og fylkeskommuner gjennom valggjennomføringen. Det vil være et mål at brukerstøtten har systemfaglig og valgfaglig kompetanse, og god kapasitet. Departementet vil ta med seg erfaringene fra 2013 som grunnlag for videre utvikling av brukerstøtten.

6.4 Valgopplæring av kommuner og fylkeskommuner

Fullmaktskomiteen peker i sin innstilling på opplæring som et viktig forbedringspunkt, og trekker særlig frem at det er problematisk at det er så store kvalitetsforskjeller mellom kommuner og i enkelte tilfeller mellom stemmekretser. Komiteen er av den oppfatning at dette indikerer at opplæringen av valgfunksjonærene må bli enda bedre, og at bevisstheten om konsekvensen av feil må bli større. Komiteen ber kommunene sørge for god bemanning og tilstrekkelig opplæring av valgfunksjonærene. Departementet bes sørge for at kommunene har tilgang til god og tydelig informasjon som er tilpasset de ulike valgmedarbeidernes funksjoner og at departementet særlig må være tydelig på endringer i regelverket.

6.4.1 Ansvarsfordeling mellom departementet, og kommuner og fylkeskommuner.

Det er viktig å sikre korrekt og effektiv valgavvikling i alle landets kommuner i tråd med valglovgivningen. Departementet legger til rette for at kommuner og fylkeskommuner skal kunne gjennomføre god lokal opplæring av valgmedarbeidere. Den enkelte kommune er selv ansvarlig for å sørge for å lære opp sine valgmedarbeidere, både egne ansatte og eventuelt innleid bistand.

Departementet har et overordnet ansvar for korrekt valggjennomføring. Dette innebærer å sørge for at kommunene settes i stand til å benytte EVA, forstå regelverket og rutiner. Departementets opplæring har omfattet to personer fra hver kommune.

Det er kommunens eget ansvar å ta imot den opplæringen som gis og å sørge for at den gis videre til valgfunksjonærer på kommunalt nivå. Dette innebærer at kommunene har ansvar for å lære opp valgfunksjonærer i bruk av EVA, regelverk og rutiner. Kommunene kan benytte materiell og rutiner utarbeidet av departementet til denne opplæringen så langt det passer, men må selv sørge for nødvendig lokal tilpassing. Fylkeskommunen må sørge for at kommunene har fått opplæring i, eventuelt god informasjon om, lokale rutiner som for eksempel overlevering og pakking av materiell.

6.4.2 Departementets valgopplæring før valget i 2013

Departementets nye ansvar som systemleverandør medførte store endringer i opplæringsarbeidet. Tidligere har departementet sørget for opplæring av fylkesmannsembetene, som har videreformidlet dette i sine respektive fylker gjennom fylkesvise opplæringskonferanser. De senere år har departementet også samarbeidet med Valgforum for å styrke opplæringen. Grunnet at departementet fra 2013 overtok ansvar for systemopplæring fra private leverandører, var det etter departementets vurdering hensiktsmessig å ta en ny og helhetlig gjennomgang av opplæringen.

I tillegg til at EVA skulle tas i bruk for første gang, ble det før stortingsvalget i 2013 også vedtatt endring i regelverk og rutiner i forbindelse med forhåndsstemmegivningen. Det var derfor avgjørende å sørge for god opplæring. For å sikre god og helhetlig opplæring utarbeidet departementets et opplæringsopplegg som omfattet regelverk, prosesser og rutiner, EVA Admin og EVA Skanning. Opplæringen ble tilbudt alle landets kommuner og fylkeskommuner.

Våren 2013 ble det gjennomført 37 opplæringsamlinger i byer og tettsteder spredt ut over hele landet. Samlingene pågikk over to dager, til sammen 74 opplæringsdager. I tillegg ble det arrangert 14 opplæringsdager i skanning i august i Oslo. Ca. 1000 sentrale valgmedarbeidere fikk opplæring.

Opplæringen ble gjennomført ved hjelp av 8 kompetanseteam som bestod av ressurspersoner fra kommuner og fylkeskommuner, til sammen 60 personer. Departementet foretok opplæring av kompetanseteamene og kompetanseteamene lærte videre opp sentrale valgmedarbeidere i kommuner og fylkeskommuner. Departementet var til stede ved alle samlingene.

Etttersom det var et begrenset antall kommuner som skulle benytte EVA Skanning og fordi skanneropplæring medfører særskilte krav til utstyr, ble det i 2013 gjennomført særskilte samlinger for disse kommunene. Opplæringen i skanning ble gjennomført direkte av personell fra departementet.

Nær alle landets kommuner og fylkeskommuner oppgir at de deltok på departementets opplæringsamlinger for 2013. I tilbakemeldingene hentet fra evalueringen av valget oppga cirka 60 prosent av de som svarte at de hadde meget god nytte av opplæringsamlingene. Fylkeskommunene ga varierende tilbakemelding om hvor stor nytte de hadde av samlingene, og ønsker mer tilpasset opplæring for fylkeskommunene ved neste valg. Kommunene og fylkeskommunene ga også tilbakemelding om at det var ulik kvalitet på kompetanseteamene og at en del av informasjonen ble borte ved at den gikk igjennom et ekstra ledd i informasjonsflyten. Det er også kommet frem at kommunene skulle ønske de fikk bedre tid på samlingene til praktisk øving i valgsystemet, spesielt ved opplæring i skanning.

6.4.3 Departementets vurderinger

Det er positivt at så mange kommuner og fylkeskommuner ser viktigheten av å delta på opplæringskonferansene i forkant av valget. Dette gir et godt og nødvendig grunnlag for å sikre korrekt, rasjonell og effektiv valggjennomføring.

Gjennomføringen av opplæringsopplegget før valget i 2013 var ressurskrevende både for departementet og kompetanseteamene i kommunene. Det var krevende i forhold til avsatt tid til forberedelse, gjennomføring og administrasjon av alle samlingene. Departementet ønsker å videreutvikle konseptet med opplæringssamlinger for landets kommuner og fylkeskommuner. Departementet vil i større grad foreta opplæringen direkte selv for å få bedre kvalitet og kontroll på opplæringen.

Basert på tilbakemeldingene i evalueringen vil departementet forsøke å tilpasse opplæringen mer for fylkeskommunene slik at de får bedre nytte av opplæringssamlingen.

Departementet vil også tilrettelegge for at systemopplæringen i EVA Skanning blir mer integrert i den generelle opplæringen i opptelling, både faglig og praktisk ved gjennomføring på samme tid og sted.

Departementet vil understreke at kommunene har et selvstendig ansvar for opplæring. Opplæring av valgfunksjonærer og medarbeidere i kommune er fremdeles kommunenes ansvar. Hovedfokuset til departementet vil også fremover være å lære opp sentrale valgmedarbeidere i kommuner og fylkeskommuner, som igjen må sørge for opplæring av egne valgmedarbeidere i regelverk, rutiner og valgsystem.

6.5 Systemleverandør til alle landets kommuner og fylkeskommuner

6.5.1 EVA Admin i alle landets kommuner og fylkeskommuner

Ved stortingsvalget 2013 ble EVA Admin for første gang benyttet av alle landets kommuner og fylkeskommuner i deres administrative valggjennomføring. EVA Admin består av flere moduler som hjelper kommunene og fylkeskommunene i sin administrative gjennomføring av valg. De viktigste modulene i EVA Admin omfatter modul for innlegging av grunnlagsdata, behandling av listeforslag, manntallsløsning, registrering av stemmegivninger, opptellingsmodul, modul for valgoppgjør og kandidatmåling, samt rapportmodul.

Programvaren til EVA Admin er nettbasert, det vil si tilgjengelig for kommunen gjennom en standard nettleser. Det er dermed ikke nødvendig å installere programvare på datamaskinene som skal brukes i valgarbeidet. Den eneste nødvendige installasjonen er et sertifikat i en standard nettleser, som Internet Explorer, Chrome eller Firefox. EVA er da tilgjengelig via en internettadresse (URL).

For å sikre at implementeringen av EVA i kommunene gikk så smidig som mulig, anbefalte departementet i 2012 at kommunene etablerte et mottaksprosjekt i egen

kommune. Formålet med mottaksprosjektet var å gjøre kommunene og fylkeskommunene best mulig i stand til å ta i bruk det nye systemet.

For å få tilgang til EVA Admin måtte mottaksprosjektet i kommunene rapportere inn to valgansvarlige til departementet som ble lagt inn som brukere i EVA Admin. For å motvirke kommunenes og fylkeskommunenes sårbarhet i valggjennomføringen og ivareta sikkerheten i systemet, måtte hver kommune og fylkeskommune opprette minst to valgansvarlige i systemet. Utover dette var kommunene og fylkeskommunene selv ansvarlige for administrasjon av hvem i kommunene som skulle ha tilgang til systemet.

Systemet ble gjort tilgjengelig for kommunene og fylkeskommunene 1. mars 2013. I tillegg til produksjonsdatabasen av EVA Admin som skulle benyttes til valggjennomføringen, fikk kommunene og fylkeskommunene tilgang til to treningsdatabaser. En til bruk på opplæringssamlinger (EVA Opplæring), og en til egentrening i kommunen (EVA Trening).

Kommunene og fylkeskommunene er selv ansvarlige for innlegging av grunnlagsdata i systemet. Dette er informasjon om den lokale valggjennomføringen som bare kommunene og fylkeskommunene har kunnskap om. Frist for innlegging av grunnlagsdata var 10. mai 2013. Departementet kvalitetssikret at kommunene og fylkeskommunene hadde lagt inn nødvendig informasjon, men hadde ikke mulighet til å kvalitetssikre om informasjonen var korrekt.

I forkant av valget, i juni 2013, gjennomførte departementet et omfattende prøve-valg. Det var obligatorisk for alle landets kommuner å delta i prøve-valget for å kunne benytte EVA Admin ved valggjennomføringen. Prøve-valget var en generalprøve både for departementet og for kommunene. Det var første gangen alle landets kommuner logget på systemet samtidig og departementet fikk testet ytelsen til EVA Admin. Samtidig fikk kommunene kontrollert at grunnlagsinformasjonen de hadde lagt inn i systemet var korrekt, og øvet seg ytterligere på funksjonell bruk av systemet.

6.5.2 Evaluering av bruken av EVA Admin

Tilbakemeldingene fra kommunene på implementeringen av EVA Admin ved valget 2013 er positive. Kommunene er fornøyd med å ha et felles system å forholde seg til. Evalueringen viser at enkelte synes det var utfordrende å sette seg inn i et nytt system med andre og nye funksjoner enn hva man har vært vant til ved tidligere valg. Det er spesielt de ulike utgavene og miljøene av EVA Admin (produksjonsdatabasen, opplæring og trening) som kommunene og fylkeskommunene hadde tilgang til som var krevende for brukerne å forholde seg til. Departementet vil til valget 2015 se på hvordan dette kan løses på en enklere måte for kommunene og fylkeskommunene, samtidig som det ivaretar kommunene og fylkeskommunens muligheter til å settes seg inn i og øve på valggjennomføringen i EVA Admin.

Flere kommuner har gitt tilbakemelding på at administrasjon av brukere og roller i systemet var tungvint og lite oversiktlig. For større kommuner ble dette et stort og ressurskrevende arbeid. Departementet er allerede i gang med å se nærmere på hvordan

EVA Admin kan håndtere brukere og roller på en mer hensiktsmessig måte, samtidig som det ivareta den sikkerheten som må ligge i systemet.

Ved stortingsvalget 2013 var det kun fylkeskommunene som benyttet modulen for behandling av listeforslag. Tilbakemeldingene fra fylkeskommunene er at behandlingen av listeforslag i EVA Admin var enkel å bruke og fungerte godt. Trykkegrunnlag til stemmesedlene ble eksportert direkte fra EVA Admin til trykkeriet.

Valgmedarbeiderne i kommunene har gitt tilbakemeldinger på at modulen for registrering av forhåndsstemmegivninger i EVA fungerte bra. Registreringen var enkel og intuitiv å bruke, og systemet ga valgmedarbeiderne tilbakemeldinger i de situasjoner det var behov for å følge spesielle rutiner.

6.5.3 Hva kan kommuner og fylkeskommuner forvente av EVA Admin i 2015?

Evalueringen av valget 2013 viser at kommunene er svært fornøyd med de fleste modulene i EVA Admin. Selv om systemet fungerte godt, viser også tilbakemeldingene at det finnes rom for forbedringer på enkelte områder. Dette gjelder spesielt håndteringen av brukere og roller i systemet, samt at modulen for opptelling og rapportering bør bli enklere og mer intuitiv for brukerne. Det er også ønskelig at departementet ser nærmere på hvordan kommunene kan få tilgang til å øve i systemet uten å måtte forholde seg til ulike utgaver av EVA Admin.

Departementet er i gang med arbeidet med å videreutvikle og forbedre EVA Admin. Det er etablert en brukergruppe bestående av ni kommuner som blant annet skal bistå departementet i arbeidet med å videreutvikle EVA Admin basert på tilbakemeldingen fra evalueringen av stortingsvalget 2013.

Departementet vil se på hvordan EVA Admin kan gjøres mer brukervennlig og enklere for kommunene og fylkeskommunene. Siden EVA Admin er et system som brukes av kommuner og fylkeskommuner hvert andre år, er det viktig at det er enkelt å forstå og sette seg inn i.

SSB skal ikke lenger ivareta håndteringen av valgresultater, og departementet må derfor utarbeide en løsning for hvordan mediene og publikum skal få tilgang til informasjon og valgresultater fra EVA Admin. I tillegg vil departementet arbeide med å tilpasse en løsning i EVA Admin som håndterer Oslo kommunes valg til bydelsutvalg.

6.5.4 Utrulling av EVA Skanning før stortingsvalget i 2013

Opptellingsdelen EVA Skanning ble benyttet for første gang ved stortingsvalget i 2013. I motsetning til EVA Admin er EVA Skanning ikke nettbasert, men installeres og settes opp på et sett av lokale datamaskiner der det skal benyttes. Selve innskanningen vil alltid måtte gjøres lokalt der de fysiske papirstemmesedlene befinner seg. I tillegg utføres den påfølgende maskinelle fortolkningen av innskannede stemmesedler også lokalt. Dette er en prosess med så høye krav til ytelse at dagens bredbåndskapasitet generelt ikke vil kunne støtte opp om en nettbasert løsning med tilstrekkelig grad av robusthet.

Fysisk installasjon/oppsett ute ved hvert enkelt sted det skal telles maskinelt er mye mer ressurskrevende enn hva det er å ta i bruk et sentralisert nettbasert system. Ved stortingsvalg ligger ansvaret for å tolke endringer velgeren har gjort på stemmeseddelen hos fylkeskommunen. Departementets vurdering var derfor at det var lite å hente ved å ta i bruk EVA Skanning for de minste av landets kommuner.

De ulike private løsningene for maskinell opptelling som har blitt benyttet i Norge tidligere, har medført betydelig brukerstøtte og annen innsats fra systemleverandørene. Gitt departementets kapasitet, ble det å ta i bruk et helt nytt system uten å begrense utrullingsomfanget vurdert å innebære en for høy risiko. Ut fra disse vurderingene besluttet departementet at det bare var kommuner med mer enn 10 000 stemmeberettigede, i tillegg til alle fylkeskommunene, som fikk anledning til å ta sette opp en egen opptellingsentral med EVA Skanning for stortingsvalget 2013. Alle øvrige kommuner fikk anledning til å telle maskinelt gjennom å inngå samarbeid i et såkalt skanssenter med en kommune eller fylkeskommune med adgang til EVA Skanning.

Løsningen ble satt opp ved 70 ulike steder i Norge, i tillegg til at 37 kommuner og fylkeskommuner samarbeidet som brukere på skanssentre. Totalt var det 107 kommuner og fylkeskommuner som benyttet løsningen i 2013, herunder alle fylkeskommuner.

Som følge av det store antallet fysiske installasjoner som skulle gjennomføres – og fordi skannere er kompliserte maskiner der det kreves spesialisert kompetanse på installasjon og vedlikehold – valgte departementet å inngå en egen rammeavtale for salg/utleie av skannere og datautstyr samt støttetjenester knyttet til skanningen. Kommunene og fylkeskommunene gjennomførte selv avrop mot avtalen. En håndfull kommuner som hadde brukt systemet i forsøket i 2011, fikk anledning til å sette opp systemet på egen hånd.

Endelig hovedversjon av EVA Skanning var tilgjengelig som planlagt 1. august 2013. Basert på de erfaringer som ble gjort under skanningopplæringen i august samt fra prøvevalget, fant departementet det tilrådelig å publisere enkelte vedlikeholdsoppdateringer til løsningen. Det ble distribuert to slike obligatoriske oppdateringer, samt en tredje frivillig oppdatering frem mot valget.

6.5.5 Evaluering av bruken av EVA Skanning

Tilbakemeldingene fra kommunene og fylkeskommunene som har benyttet EVA skanning er gode. 85 prosent av de som svarte på undersøkelsen er helt enige i påstanden om at EVA Skanning er et system de har tillit til. Videre er 74 prosent helt enige i at EVA Skanning har god ytelse, og 72 prosent er helt enige i at arbeidsflyten støttet opp under kommunens opptellingsrutiner.

Samtidig med dette generelle bildet er det enkelte som rapporterer å ha støtt på problemer i løsningen fra tid til annen. 18 prosent av de som svarte på undersøkelsen er enig eller delvis enig med påstanden om at det ofte oppstår systemfeil i EVA Skanning.

Ansvarlige for skanning ble også bedt om å ta stilling til en påstand om systemets forklaringer og tilbakemeldinger er forståelige. Her er bildet litt mer delt, 48 prosent er enige i påstanden, mens 42 prosent oppgir at de ikke er helt enig.

Skanningleverandørene fremheves som et viktig supplement til departementet; både ved opplæring i forbindelse med installasjon, samt ved påfølgende brukerstøtte. Bruk av skanningleverandører var kostbart, men i stor grad mener de det er verdt prisen.

Selve utrulling av EVA Skanning gir kommunene en mer blandet tilbakemelding på. De fleste kommuner og fylkeskommuner har ikke opptellingslokalene tilgjengelig for oppsett av skannere før etter sommerferien i valgåret. Planlagt ferdigstilling 1. august var derfor for mange kommuner og fylkeskommuner akseptabel, selv om det er tett opp til valget. For den etterfølgende perioden fra 1. august og frem mot valgdagen har det derimot vært entydige tilbakemeldinger på at vedlikeholdsoppdateringene kom for tett opp mot valgdagen. Inntrykket er at departementets plan særlig i denne perioden ikke ble tydelig nok kommunisert, og dette medvirket til en totalt sett mindre optimal prosess enn man kunne ha ønsket seg.

Gjennom valgdagene og opptellingen i den etterfølgende uken hadde departementet tett kontakt med kommunene via brukerstøtten, samt overvåket opptellingsstatus og hadde løpende kontakt med skanningleverandørene. Det tydelige bildet var at gjennomføring av maskinell opptelling gikk svært bra. Det var lite skanningrelaterte henvendelser til brukerstøtte – inkludert både de som gikk til skanningleverandør og henvendelser rettet til departementet – og opptellingsresultatene ble klare i et kontinuerlig stabilt tempo.

6.5.6 Hva kan kommuner og fylkeskommuner forvente av EVA Skanning i 2015?

Gjennomføringen av stortingsvalget 2013 ga departementet erfaring med maskinell opptelling hos alle større kommuner og samtlige fylkeskommuner. Dette gikk etter departementets vurdering bra, og fra lokalvalget i 2015 kan alle kommuner og fylkeskommuner som ønsker det benytte EVA skanning. Kommune- og fylkestingsvalget i 2015 er et valg der kommunene selv håndterer endringer på sine stemmesedler. Ved at manuell stikking byttes ut med den maskinelle prosessen hvor kommunen kun verifiserer de enkelte endringer systemet ikke forstår, oppnår man sannsynligvis reelle tidsbesparelser ved mye lavere stemmeantall enn man gjør ved et stortingsvalg.

Basert på erfaringene fra 2013 har departementet ambisjoner om å gjøre skanningløsningen vesentlig enklere å installere og sette opp. Dette vil i særlig grad være betydningsfullt for de minste installasjonene. Kostnadene knyttet til installasjon og klargjøring bør derfor kunne bli noe lavere.

Ikke bare installasjonsprosessen, men hele EVA Skanning som sådan, gjennomgår et forbedringsarbeid frem mot 2015. Brukergruppen vil også bistå regelmessig til forbedring og testing av EVA Skanning. Fagkompetanse på brukeropplevelse er involvert for å redesigne og effektivisere de delene av skanningløsningen som i 2013 ble oppfattet til å

være mindre intuitive. Dette gjelder særlig verifiseringsløsningen, en del av systemet som altså får en mye viktigere rolle ved et kommune- og fylkestingsvalg.

Sammenlignet med 2013 da departementet distribuerte endelig hovedversjon av løsningen 1. august, er planen for 2015 å tilgjengeliggjøre EVA Skanning for kommunene og fylkeskommunene allerede 1. april, i god tid før opplæring og installasjon tar til. Etter denne datoen kan vedlikeholdsoppdateringer være aktuelt, men da kommunisert mye tydeligere i forkant via en eksplisitt plan. Oppdateringene må ikke være av en karakter som vesentlig endrer løsningens fremtoning, og de må være kvalitetssikret i en slik grad at utrulling ikke innebærer noen betydelig risiko. Testregime før tilgjengeliggjøring blir mer omfattende, mens sentralt koordinert prøvevalg gjennomføres som i 2013.

På linje med tilbakemeldingen fra de skanningansvarlige i evalueringen, er departementet av den oppfatning at alle tre skanningleverandører leverte tjenester og produkter med høy kvalitet og bidro positivt til en vellykket valggjennomføring. Rammeavtalen med de tre leverandørene planlegges derfor videreført.

6.5.7 Departementets vurdering

Departementet er fornøyd med utrulling av EVA og hvordan systemet er mottatt i kommunene. Det er et stort arbeid å rulle ut så omfattende systemer i alle landets kommuner på en gang. Valg er ingen rutineoppgave, og det stilles derfor store krav til brukervennlighet, opplæring og gode brukerveiledninger, rutiner og brukerstøtte. Alt i alt, mener departementet at utrulling av EVA har vært vellykket. Departementet har fått verdifull erfaring fra valget i 2013, og vil ta med dette i det videre arbeidet.

Departementet har tidligere varslet at det vil bli vurdert å lovpålegge bruk av EVA. Bakgrunnen for dette er et ønske om å sikre at alle data hentes ut og rapporteres i samme system, det gir bedre demokratisk kontroll på et viktig område. Departementet mener imidlertid at det er for tidlig å foreslå lovfesting nå, og mener det vil være nyttig å få erfaringer fra bruken av EVA også fra et kommunestyre- og fylkestingsvalg før denne vurderingen gjøres. Departementet vil komme tilbake til dette spørsmålet etter valget i 2015.

7 Endringer i regelverket før valget i 2013

7.1 Ny rutine for forhåndsstemmegivning

7.1.1 Bakgrunn - Hva var nytt

I mai 2013 ble reglene for ordinær forhåndsstemmegivning innenriks endret. Endringen innebar at man fjernet bruk av stemmeseddelkonvolutt når velgere forhåndsstemmer i kommunen de er manntallsført. Samtidig ble det fastsatt krav til at to stemmemottakere skal være til stede ved mottak av ordinære forhåndsstemmer.

Bakgrunnen for endringen var todelt. For det første ville ordningen i større grad sikre kravet til hemmelig valg. Departementet har tidligere fått spørsmål fra velgere om prosedyrene rundt forhåndsstemmegivningen fordi velgeren ikke har hatt tillit til at stemmen er hemmelig når valgkortet og stemmeseddelkonvolutt med stemmeseddel legges sammen i en omslagskonvolutt.

For det andre medførte ordningen en forenkling. De fleste velgere møter nå tilnærmet samme prosedyre enten de stemmer på forhånd eller på valgdagen. Tilsvarende får stemmemottakerne forenklede prosedyrer ved mottak av de fleste forhåndsstemmene. Høringsinstansene var gjennomgående positive til forslaget.

7.1.2 Gjeldende rett

Hovedregel, stemmeseddel skal rett i urne

Fremgangsmåten for forhåndsstemmegivningen fremgår av valgloven § 8-4 og valgforskriften § 27. Utgangspunktet er at stemmemottakeren skal vise velgeren til det sted der stemmesedlene er utlagt før det tas stilling til videre fremgangsmåte etter valgloven § 8-4.

Hovedregelen er at velgere som avgir stemme i den kommunen de er manntallsført skal legge stemmeseddelen direkte i urnen. Velgeren vises inn i avlukket, velger stemmeseddel, bretter denne og går til stemmemottakeren. Stemmemottakeren krysser vedkommende av i manntallet, stempler stemmeseddelen og velgeren legger selv denne i en forseglet urne. Stemmegivningen er da godkjent idet velger legger seddelen i urnen og vedkommende er kryssset av i manntallet. En forutsetning for denne rutinen er at det benyttes et elektronisk online manntall.

Ordningen gjelder for den ordinære forhåndsstemmegivningen innenriks som begynner 10. august, med unntak av Svalbard og Jan Mayen. Ved tidligstemmegivningen som begynner 1. juli skal stemmeseddelkonvolutt benyttes, jf. valgforskriften § 24a.

Ettersom rutinen krever et elektronisk online manntall er det behov for en beredskapsrutine, i det tilfellet online manntall er midlertidig utilgjengelig. Fremgangsmåten som skal benyttes i slike tilfeller fremgår av valgloven § 8-4 tredje ledd og valgforskriften § 27a. I disse tilfellene skal det benyttes stemmeseddelkonvolutt som

sammen med valgkortet legges i en egen beredskapskonvolutt så lenge det elektroniske manntallet ikke er tilgjengelig. Disse stemmegivningene må godkjennes av valgstyret i etterkant. Når manntallet igjen er tilgjengelig skal velger igjen legge stemmeseddel direkte i urnen slik hovedregelen tilsier.

Som på valgdagen kan det skje at velger ikke finnes i manntallet eller alt er avkrysset for godkjent stemmegivning. I disse tilfellene skal vedkommende likevel ha mulighet til å avgi stemme, men må da benytte stemmeseddelkonvolutt. Etter at stemmeseddelen er stemplet legger velgeren denne selv i en stemmeseddelkonvolutt og limer denne igjen. Stemmeholder legger stemmeseddelkonvolutt sammen med valgkortet i en omslagskonvolutt som også limes igjen. Velgeren legger omslagskonvolutt i urnen. Stemmeholder sørger for at mottatte omslagskonvolutter blir lagt frem for valgstyret til behandling i forbindelse med prøvingen av stemmegivningene.

Når stemme mottas fra velger som er manntallsført i en annen kommune skal stemmeseddelen ikke legges rett i urnen, jf. valgloven § 8-4 femte ledd. Etter at stemmeseddelen er stemplet, legger velgeren denne selv i en stemmeseddelkonvolutt og limer denne igjen. Stemmeholder legger stemmeseddelkonvolutt sammen med valgkortet i en omslagskonvolutt. Omslagskonvolutt skal sendes den kommunen velgeren er manntallsført i.

Bruk av stemmeseddelkonvolutt i "særlige tilfeller"

Særskilte forhold kan tilsi at det i enkelte tilfeller ikke vil være hensiktsmessig eller praktisk mulig å følge hovedregelen med å legge stemmeseddelen rett i urnen. Dette kan tenkes i tilfeller der man vet det er dårlig nettilgang, eller for eksempel i fengsel, hvor det gjerne er mange som tilhører andre kommuner og som uansett må bruke stemmeseddelkonvolutt. I disse tilfellene kan det brukes stemmeseddelkonvolutter som sammen med valgkortet legges i en omslagskonvolutt. Det er bare i særlige tilfeller hovedregelen kan fravikes, jf. valgloven § 8-4 fjerde ledd. Valgstyret skal foreta en konkret vurdering i hvert enkelt typetilfelle.

7.1.3 Stempling av stemmeseddelen

For å sikre at velger bare får godkjent én stemme skal alle stemmesedler stemples slik ordningen er på valgtinget. Dette gjelder både stemmegivninger som skal rett i urnen og de som skal legges i stemmeseddelkonvolutt. Ved opptelling skal stemmesedler lagt rett i urne forkastes dersom de ikke har stempel. Eventuelle ustemplede stemmesedler i stemmeseddelkonvolutt skal stemples av valgfunksjonæren når konvolutt åpnes, innholdet kontrolleres og det tas stilling til stemmegivningen jf. valgforskriften § 39a.

For å hindre sammenblanding mellom forhåndsstemmene og valgtingsstemmene stilles det krav om at stemplene skal være ulike for forhåndsstemmegivningen og valgtingsstemmegivningen. For å sikre hemmelighet kreves det i tillegg at det ikke skal fremgå av stempelet i hvilken kommune stemmen er avgitt, se valgloven § 8-4 syvende ledd. Stempel med kommunevåpen og lignende vil derfor ikke kunne benyttes under

forhåndsstemmegivningen. Det er kommunene selv som bestemmer hvordan stemplene skal se ut og som selv må stå for innkjøp.

7.1.4 Krav til to stemmemottakere

Valgloven § 8-1 femte ledd bestemmer at det fra 10. august skal være minst to stemmemottakere til stede ved mottak av forhåndsstemmer. Bakgrunnen for denne regelen er at når en stemmeseddel legges rett i urnen og velger krysses av i manntallet, skjer det samtidig en formell godkjenning av stemmegivningen. Dette vil derfor være den samme situasjonen som på valgdagen. For å sikre kvaliteten og unngå feil, mente departementet det var naturlig å stille samme krav til mottak av forhåndsstemmer som for mottak av stemmer på valgdagen.

Dette kravet gjelder kun i den ordinære forhåndsstemmegivningsperioden innenriks, med unntak av på Svalbard og Jan Mayen. Krav til to stemmemottakere gjelder ikke ved tidligstemmegivningen. Dette skyldes at det i disse tilfeller ikke er anledning til å benytte bestemmelsen om ”rett i urne”.

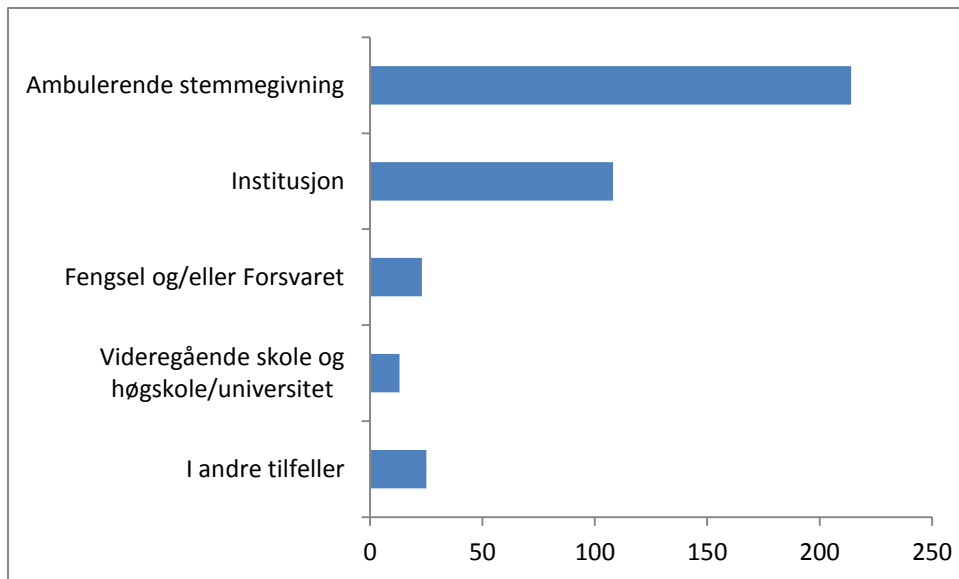
7.1.5 Erfaringer fra evalueringen

I evalueringen ble kommunene stilt flere spørsmål vedrørende den nye regelen for forhåndsstemmegivning.

Om lag 35 prosent av kommunene opplyser at det har blitt færre feilavkryssinger i manntallet etter innføringen av den nye regelen. Ca. 11 prosent svarer derimot at det er blitt flere feilavkryssinger enn tidligere. De resterende kommunene svarer at de ikke vet, eller at antallet feilavkryssinger er på omtrent samme nivå som ved tidligere valg. Et stort flertall av kommunene opplever at den nye regelen ble tatt godt imot av velgerne, og at det sammenliknet med tidligere valg var enklere å ta imot forhåndsstemmer.

Et par av spørsmålene i evalueringen omhandlet bruk av beredskapsrutiner i forbindelse med strømbrudd eller kommunikasjonsbrudd mot det elektroniske manntallet. 287 kommuner, det vil si over 78 prosent, opplyser at de ikke opplevde brudd mot det elektroniske manntallet i forhåndsstemmeperioden. 76 kommuner, det vil ca. 21 prosent, svarte at de på grunn av strømbrudd eller kommunikasjonsbrudd ikke kunne legge stemmesedlene rett i urnen. Det store flertallet av kommunene som opplevde slike brudd mot manntallet opplyser at det var lett/svært lett å bruke beredskapsrutinen med å legge stemmeseddelen i stemmesedelkonvolutt.

Videre ble kommunene bedt om å svare på enkelte spørsmål vedrørende bruk av stemmesedelkonvolutt i særlige tilfeller. Figuren nedenfor viser en oversikt over i hvilke tilfeller kommunene besluttet å benytte stemmesedelkonvolutt ved forhåndsstemmegivningen. Det var her mulig å velge flere alternativer.

Figur 7.1 Oversikt tilfeller kommunene besluttet å bruke stemmeseddelkonvolutt.
Kilde: Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Tilbakemeldingene viser at over halvparten av kommunene (58,3 prosent) besluttet å benytte stemmeseddelkonvolutt ved ambulerende stemmegivning.

Kommunene ble spurt om det ble mottatt forhåndsstemmer i valglokalene mens det bare var én forhåndsstemmehottaker til stede til tross for at dette er i strid med reglene. 17 kommuner opplyser at de har mottatt forhåndsstemmer med bare en stemmemottaker til stede. Et flertall av disse kommunene oppgir mangel på tilgjengelig personell som grunn.

Kommunene fikk også anledning til å komme med generelle kommentarer til den nye hovedregelen om at stemmeseddel skal legges rett i urne ved forhåndsstemmegivningen. Tilbakemeldingene viser at flertallet av kommunene var fornøyd med den nye regelen. Forenkling av rutiner, arbeidsbesparende prosesser samt lik fremgangsmåte for velgere både ved forhåndsstemmegivning og på valgtinget nevnes av flere. Noen kommuner fremhever at det er nødvendig med gode rutiner for å unngå feil, samt at det er vanskelig å rette feil når seddelen legges rett i urnen. Flere kommuner nevner også at det var utfordrende å bemanne med to stemmemottakere ved forhåndsstemmegivningen.

7.1.6 Departementets vurdering

Evalueringen viser at flertallet av kommunene er fornøyd med den nye reglen med å legge stemmeseddelen rett i urnen når velgere forhåndsstemmer i kommunen de er manntallsført. Det er særlig positivt at flertallet av kommunene opplever at den nye regelen er godt mottatt av velgerne, samt at ordningen medfører en forenkling av rutinene. Det er også positivt at noen kommuner rapporterer at det var færre feilavkryssinger i manntallet ved dette valget.

Departementet vil understreke viktigheten av at kommunene etablerer gode og gjennomarbeide rutiner ved forhåndsstemmegivningen. Gode rutiner vil redusere risikoen for feil. Det er særlig viktig at stemmemottaker kontrollerer hvor velgeren er manntallsført

før det tas stilling til videre fremgangsmåte, da prosedyrene er ulike ettersom velgeren tilhører kommunen eller ikke. Det er også viktig at stemmeseddelen stemples før den legges i urnen/konvolutt. Velgeren skal selv legge stemmeseddelen/konvolutt i en urne. Dette er noe departementet vil ha oppmerksomhet på også i opplæringen før valget i 2015.

Flere kommuner har gitt oss tilbakemeldinger på at det er utfordrende å bemanne med to stemmemottakere under den ordinære forhåndsstemmegivningen. Krav til to stemmemottakere ble innført samtidig med at man fjernet bruk av stemmeseddelkonvolutt for velgere som avgir stemme i egen kommune. Når stemmen godkjennes og legges i urnen i det den avgis, kan den ikke tilbakespores. Eventuelle feil vil derfor få større konsekvenser da disse ikke kan rettes. At to personer er til stede vil på denne måten øke kvaliteten på gjennomføringen. Det er også nødvendig for å sikre tilliten til valgordningen, og beskytte valgfunksjonærer mot mistenkeliggjøring. Evalueringen viser at det store flertallet av kommunene klarte å oppfylle kravet med to stemmemottakere til stede ved den ordinære forhåndsstemmegivningen.

7.2 Stemmesedler

7.2.1 Utforming av stemmeseddelen

Departementet fastsatte 8. februar 2013 standardiserte krav til utforming av stemmeseddelen ved stortingsvalg i valgforskriften. Disse er fastsatt i valgforskriften § 19. Formålet med standardisering av utformingen av stemmeseddelen var å ivareta kravene til universell utforming, og at stemmesedlene over hele landet skulle ha lik utforming og farge. Bruk av skanningsfunksjonaliteten i EVA krevde også at en del elementer standardiseres så programvaren som benyttes kunne gjenkjenne stemmesedlene. Stemmeseddelen har en forskutt falsing som skal gjøre det mer intuitivt for velgeren å brette riktig vei.

Stemmeseddelsens innside så slik ut:

Navn på partiliste		Se veiledning på baksiden om hvordan du kan endre.	
Valgliste ved stortingsvalget i Navn DD. måned YYYY		Brett stemmeseddelen med farget side UT .	
Nr		Nr	Stryk
1.	☐ Arial Regular 12 pt <small>Arial Regular 12 pt</small>	16.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
2.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	17.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
3.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	18.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
4.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	19.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
5.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	20.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
6.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	21.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
7.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	22.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
8.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	23.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
9.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	24.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
10.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	25.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
11.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	26.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
12.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	27.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
13.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	28.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
14.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	29.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>
15.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>	30.	☐ Fomavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxx <small>F. YYYY, av avrig informasjon f. valgtoven § 6-1</small>

felt for stemmeseddelnr felt for seddel id felt for stemmeseddelnr

Stemmeseddelsens utside (mønsterside) så slik ut:

VEILEDNING

Vil du endre på stemmeseddelen kan du:

- Endre rekkefølge på kandidater**
 Det gjør du ved å sette ønsket nummer i ruten FORAN navnet til kandidaten. Du kan endre rekkefølgen på så mange kandidater du vil.
- Stryke kandidater**
 Det gjør du ved å sette kryss i ruten BAK kandidatnavnet. Du kan stryke så mange kandidater du vil.

Andre måter å endre på vil ikke telle ved valgoppgjøret.

Bruk svart eller blå penn. Skriv tydelig.

Stempelfelt

7.2.2 Evalueringen

Ved stortingsvalg er det fylkesvalgstyret som er ansvarlig for trykking av stemmesedler. I evalueringen ble fylkeskommunene spurt om det nye formatet på stemmeseddelen førte til økte kostnader, mer komplisert trykkeprosess og om opptellingen ble enklere. Like stor andel, 33 prosent, av fylkeskommunene opplyser at kostnadene for produksjon av stemmesedler i stor grad har økt, som andel av fylkeskommuner som oppgir at kostnadene for produksjon av stemmesedler ikke har økt. 22 prosent av fylkeskommunene rapporterer at trykkeprosessen i stor grad har blitt mer komplisert, mens 32 prosent oppgir at den i liten grad har blitt mer komplisert. Halvparten oppgir at opptellingen i liten grad har blitt enklere, 17 prosent sier opptellingen har blitt enklere, 33 prosent vet ikke. Hvorvidt dette skyldes selve utformingen av stemmeseddelen eller om svaret også skyldes ny skanningsløsning kjenner departementet ikke til.

Departementet har ikke mottatt noen motforestillinger på at stemmesedlene standardiseres. Det at så mange som 13 fylkeskommuner benyttet seg av et standardisert format til fylkestingsvalget allerede i 2011 kan antyde at det er et ønske om å standardisere utformingen av stemmesedlene.

Departementet har ikke mottatt klager eller henvendelser på problemer med feilbretting av stemmesedler ved stortingsvalget. Det har ikke blitt gjennomført noen egen evaluering av dette i 2013, men tidligere undersøkelser har vist at forskutt falsing på stemmeseddelen har ført til mindre feilbretting.

7.2.3 Departementets vurdering

Evalueringen gir ikke entydige svar på verken trykkekostnader eller hvor komplisert trykkeprosessen var. Det er også svært vekslende tilbakemeldinger på om opptellingen ble enklere.

Det er departementets vurdering at utformingen av stemmesedlene ved både stortingsvalg, kommunestyre- og fylkestingsvalg bør standardiseres. Dette vil bidra til å sikre både krav til universell utforming og de tekniske kravene bruk av skanningsfunksjonaliteten i EVA krever. Standardisering av formatet vil også gi gjenkjennelseeffekt av stemmeseddelen fra valg til valg for velgerne.

I kapittel 14 diskuteres hvilke krav som bør stilles til stemmesedlene ved kommunestyre- og fylkestingsvalg, samt forslag til ny forskriftsbestemmelse om standardisering av stemmesedler ved lokalvalg.

7.3 Rekruttering av valgfunksjonærer

7.3.1 Nye regler fra 2013

Ved valget i 2013 kom bestemmelsene i valgloven og kommuneloven om at listekandidater ikke kan oppnevnes som stemmemottaker eller valgfunksjonær, eller velges til stemmestyret, til anvendelse for første gang. Bestemmelsen ble fremmet i prop

64 L (2010-2011), og vedtatt 13. mai 2011. For å gi kommunene tid til å tilpasse seg de nye reglene trådte de først i kraft 1. januar 2012.

I valgloven § 9-3 (4) står det:

”Kandidater som er oppført på valgliste ved kommunestyrevalget, kan ikke oppnevnes til stemmemottaker eller valgfunksjonær i valglokalene i vedkommende kommune. Kandidat som er oppført på valgliste ved stortingsvalget eller fylkestingsvalget, kan ikke oppnevnes til stemmemottaker eller valgfunksjonær i valglokalene i kommunene i vedkommende fylke.”

I kommuneloven § 14 nr. 4 står det:

”Kandidat som er oppført på valgliste ved kommunestyrevalget, kan ikke velges til stemmestyremedlem i vedkommende kommune. Kandidat som er oppført på valgliste ved stortingsvalget eller fylkestingsvalget, kan ikke velges til stemmestyremedlem i kommunene i vedkommende fylke.”

I henhold til regelverket er det altså begrensninger i hvilke oppgaver listekandidater kan ha ved gjennomføringen av valg. Listekandidater er ikke valgbare til stemmestyrene, og de kan heller ikke tjenestegjøre som stemmemottakere eller valgfunksjonærer.

Begrunnelsen er at det er prinsipielt uheldig at kandidater som selv stiller til valg har direkte kontakt med velgerne i stemmesituasjonen. Bestemmelsen gjelder kun de som er listekandidater ved det aktuelle valget.

I valghåndboken, kapittel 3, er en nærmere redegjørelse for regelverket. Valghåndboken er tilgjengelig på valg.no, under fanen ”for valgmedarbeidere”.

7.3.2 Erfaringer

Ved evalueringen av stortingsvalget i 2013 ble valgansvarlig i kommunen spurt om rekruttering av medlemmer til stemmestyrene. Evalueringen viser at 76,6 prosent oppga at kommunene rekrutterer medlemmer til stemmestyret gjennom å kontakte personer som har vært med tidligere. 20,4 prosent oppga at de kontaktet politiske partier. 4,6 prosent oppga at de hadde annonser i aviser eller lignende og 3 prosent kontaktet frivillige organisasjoner. 43,6 prosent nevnte også andre måter å rekruttere på, for eksempel samarbeid med tredje klasse på videregående skole, at stemmestyrets medlemmer ble utnevnt av valgstyret, de ble rekruttert via Facebook, kommunene ringte eller sendte brev til innbyggere i kommunen eller bruk av kommunalt ansatte. En kommune hadde også etablert en rekrutteringsportal på Internett.

7.3.3 Kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2015

Departementet antar at lovbestemmelsen om at listekandidater ikke kan oppnevnes til stemmemottaker eller valgfunksjonær i valglokalet, kan gi større utfordringer for kommunene ved et lokalvalg da kommunene tradisjonelt har brukt politikere til disse oppgavene. Kommunene oppfordres å se til nye arenaer for å rekruttere valgfunksjonærer. Slike arenaer kan blant annet være hos egne ansatte, videregående skoler, høyskoler/universiteter, frivillige organisasjoner, blant pensjonister eller øvrige innbyggere. Velgerne bør generelt i større grad engasjeres i gjennomføringen av valg. Det

vil etter departementets vurdering kunne ha en positiv effekt også for lokaldemokratiet om flere innbyggere deltok i valgavviklingen. Det vil kunne gi hver enkelt mer informasjon og kunnskap om valg, men også styrke innbyggerfølelsen og opplevelsen av å delta. Det gjøres oppmerksom på at kommunene kan oppnevne andre personer enn politikere fra politiske partier til stemmestyrene.

Bruk av lokalmediene i rekrutteringsarbeidet kan også være tiltak som kan vurderes, for eksempel annonsering eller redaksjonelle innslag. Det kan dessuten være nyttig for kommunene å dele erfaringer med hverandre, og dele råd og tips.

Departementet vil bidra med å sette oppmerksomhet på denne utfordringen ved å sende brev til valgstyrene i kommunene for å understreke viktigheten av at kommunene håndterer denne utfordringen på en god måte. Departementet vil også bidra med informasjon/veiledning til kommunene via valgmedarbeiderportalen. Det vil også vurderes om det kan tilrettelegges informasjon til mediene, slik at de kan videreformidle informasjonen og eventuelt lage egne redaksjonelle vinklinger.

7.4 Valgkortutsendelse

7.4.1 Hva var nytt?

I følge valgloven § 2-3 (3) er det valgstyrets ansvar å sørge for at det blir sendt ut valgkort til alle stemmeberettigede som er innført i manntallet i kommunen og som har bostedsadresse innenriks. Valgforskriftens § 23 inneholder informasjon om valgkortets utforming.

Ved valget i 2013 sørget departementet for bestilling, utforming, trykking og distribusjon av valgkort på vegne av kommunene. Valgkortet ble produsert som en integrert del av en utbrettbar folder. Departementet benyttet rammeavtaler inngått på sentralt nivå ved produksjon og distribusjon av valgkortene.

Selve valgkortet, som inneholdt grunnlagsdata som beskrevet i valgforskriften, utgjorde forsiden av folderen. Valgkortet kunne rives av i en perforering og tas med til valglokalet når velger skulle stemme. De øvrige sidene i folderen inneholdt faktainformasjon om hvor, når og hvordan man stemmer ved valget. På denne måten sørget departementet og kommunene for at velgerne fikk informasjon om valget sendt direkte hjem til seg.

Det var frivillig for kommunene å delta i ordningen der departementet produserte og distribuerte valgkortene på deres vegne. Det var imidlertid ingen kommuner som reserverte seg. Departementet hentet data til trykking av ordinære valgkort fra EVA. Informasjon om adresser og åpningstider for valglokaler la kommunene inn i EVA ved konfigureringen av valget. Opplysninger om velgerne, det vil si manntallsdata, kom fra Skattedirektoratet.

Kommunene måtte i 2013 dekke kostnadene tilsvarende trykking og porto for valgkort, mens departementet dekket kostnadene tilsvarende trykking og porto for øvrige sider i folderen.

7.4.2 Departementets vurdering

Departementet har ikke gjennomført en systematisk evaluering av ordningen med felles utsendelse av valgkort og informasjonsfolder, men det har kommet noen tilbakemeldinger fra velgere og kommuner, i tillegg til de som har vært involvert i produksjons- og distribusjonsprosessen. Inntrykket er at ordningen har fungert tilfredsstillende. Det er naturlig at det oppstår enkelte feil og forbedringspunkter ved produksjon og distribusjon av en trykksak i et slikt omfang og kompleksitet, og dette vil være noe departementet søker å følge opp ved senere valg hvis ordningen videreføres.

Departementet har fått positive tilbakemeldinger fra kommunene på felles trykking og utsending av valgkort, og det var ingen kommuner som ikke ønsket å delta i ordningen. Kostnadmessig ble det mye rimeligere for kommunene at departementet stod for en sentral anskaffelse av valgkort. Departementet foreslår å overføre ansvaret for utsendelse av valgkort fra kommunene til departementet, se omtale i kapittel 12.

7.5 Manntallet

7.5.1 Gjeldende rett

De juridiske ansvarsforholdene rundt manntallsføringen ble endret før valget i 2013. Dette innebar at staten overtok ansvaret for oppretting av manntallet og bearbeiding av de oppdateringene som kommer fra Skattedirektoratet. Dette følger av valgloven § 2-3 (1). Rent teknisk skjer opprettingen og oppdateringen av manntallet gjennom EVA.

Det enkelte valgstyret har ansvaret for å oppdatere manntallet med eventuelle manuelle oppdateringer som ikke blir overført fra Skattedirektoratet. Dette gjelder blant annet innføringen i manntallet av norske statsborgere som har vært bosatt i utlandet i mer enn 10 år, jf. valgloven § 2-7.

7.5.2 Erfaringer

Kommunene ble ikke spurt særskilt om problemstillinger knyttet til manntallet i evalueringen. Det er heller ingen av kommunene som har rapportert om spesielle problemer knyttet til bruk av manntallet eller til de manuelle innføringene valgstyret var ansvarlig for. Tilgangen til manntallet gjennom EVA for alle landets kommuner har ført til at det kun eksisterer ett oppdatert manntall for hele landet, noe som bidrar til å redusere risikoen for feil.

Departementet har ikke registrert klager over at personer er uriktig innført eller utelatt fra manntallet, noe som tyder på at kvaliteten på manntallet er god.

Departementets samarbeid med Skattedirektoratet har fungert godt, og evalueringen av dette arbeidet viser at kvaliteten på dataene blir stadig bedre. For Skattedirektoratet har det forenklet arbeidet når man kun forholder seg til én mottaker av manntallsopplysninger.

7.5.3 Departementets vurdering

Det er departementets vurdering at klargjøringen av ansvarsforholdene knyttet til oppretting og oppdatering av manntallet nå er tydelige. Det er ikke behov for ytterligere presisering på dette området.

Departementet har i Prop 52 L (2012-2013) omtalt spørsmålet om permanent manntall, og var av den oppfatning at EVA burde implementeres i alle kommuner og fylkeskommuner før det tas stilling til om det skal etableres et permanent manntall i systemet.

Skattedirektoratet jobber med et prosjekt for modernisering av folkeregisteret, der tilgang til og uttrekk av folkeregisterdata er et av områdene som vurderes. Det er departementets vurdering at spørsmålet om et permanent manntall i EVA bør avventes til ny modell for folkeregisteret foreligger.

8 Sametingsvalget

8.1 Gjeldende rett

Gjennomføring av sametingsvalg reguleres av forskrift om valg til Sametinget, som er gitt i medhold av sameloven. Ansvar for regelverket ligger hos Kommunal- og moderniseringsdepartementet. Valgadministrasjonssystemet EVA ble benyttet ved gjennomføring av sametingsvalget, og det inngikk i departementets valgopplæring.

Stemmegivningen i kommuner med 30 eller flere personer i Sametingets valgmanntall holdes på samme sted og til samme tid som stemmegivningen til stortingsvalget, jf. § 47 (1) i forskrift om valg til Sametinget. De to valgene skal holdes klart atskilt. Det følger videre av samme forskrift § 50 (1) at det bare er velgere som er innført i Sametingets valgmanntall i kommuner med 30 eller flere manntallsførte, som har adgang til å avgi stemme på valgdagen(-e). Dersom det ikke er mulig for velgerne å stemme til Sametinget ved alle valglokalene i kommunen på valgdagen(-e), følger det av forskrift om valg til Sametinget, § 50 (5) at velger skal vises til et stemmelokale der det mottas stemmer til sametingsvalget. Der det er adgang til å stemme til sametingsvalget på valgdagen, benyttes det stemmesedelkonvolutt til sametingsvalget.

I kommuner med mindre enn 30 manntallsførte i Sametingets valgmanntall, er det kun adgang til å avgi forhåndsstemme til sametingsvalget, jf. sameloven § 2-3. Ved forhåndsstemmegivning til sametingsvalg skal stemmesedlene legges i en stemmesedelkonvolutt, jf. forskrift om valg til Sametinget § 43. Det benyttes en egen stemmesedelkonvolutt for sametingsvalget. Forhåndsstemmegivningene skal fortløpende sendes til samevalgstyret i kommunen hvor velger er manntallsført, eller til opptellingsvalgstyret i kretsen dersom velger er manntallsført i en kommune med færre enn 30 manntallsførte. Ved fremsendelsen av omslagskonvoluttene kan det benyttes forsendelseskonvolutter.

8.2 Valgdeltakelse

Valgdeltakelsen ved Sametingsvalget i 2013 var på 66,9 prosent. Dette er en nedgang på 2,4 prosentpoeng sammenliknet med 2009 og 5,7 prosentpoeng lavere enn i 2005. Valgdeltakelsen ved sametingsvalget i 2013 er om lag 11 prosentpoeng lavere enn ved stortingsvalget. Totalt ble det avgitt 10 040 godkjente stemmegivninger til sametingsvalget. Resultatene fra valget viser store variasjoner i valgdeltakelsen i de ulike valgkretsene. Det var høyest valgdeltakelse i de to nordligste valgkretsene, Åvajokvåri valgkrets med 74,3 prosent og Østre valgkrets med 74,2 prosent. Lavest valgdeltakelse var det i Sør-Norge valgkrets med 56 prosent, dette var likevel en økning med 1,7 prosentpoeng sammenliknet med 2009.

8.3 Evaluering

Departementet har ikke foretatt en egen evaluering av sametingsvalget. Sametinget evaluerer selv gjennomføringen av sametingsvalget 2013.

DEL III: VALGOBSERVASJON OG FORSØKSVIRKSOMHET

9 Internasjonal valgobservasjon

9.1 Observasjon av stortingsvalget 2013

Valgloven fikk ved en lovendring våren 2009 en ny bestemmelse om valgobservasjon. Departementet har siden det mottatt valgobservatører ved hvert valg. Etter departementets vurdering bidrar dette til å opprettholde tilliten til valggjennomføringen, samtidig som det er nyttig å få innspill på egen valgordning og valggjennomføring.

Departementet inviterte både Organisasjonen for sikkerhet og samarbeid i Europa (OSSE) og Cartersenteret til å observere stortingsvalget i 2013. OSSE valgte på bakgrunn av en Need Assessment Mission å se spesielt på endringer i regelverket, blant annet partifinansiering, det nye elektroniske valgadministrasjonssystemet EVA og forsøket med internettstemmegivning. Det amerikanske Cartersenteret var spesielt invitert til å følge forsøket med internettstemmegivning. OSSE og Cartersenteret samarbeidet om det praktiske opplegget for observasjon av internettstemmegivningen, men har rapportert helt uavhengig av hverandre.

Ved stortingsvalget i 2013 akkrediterte departementet til sammen 140 internasjonale valgobservatører. Valgobservatørene reiste rundt i Norge og besøkte valglokaler både under forhåndsstemmeperioden og på selve valgdagen. For å gi valgobservatørene best mulig forutsetninger for å observere valget, arrangerte departementet et seminar der det ble informert om det norske valgsystemet. Observatører fra 17 ulike nasjonaliteter deltok, seminaret ble holdt på engelsk, og tolket til både russisk og arabisk.

9.2 Rapport fra OSSE om stortingsvalget i 2013

9.2.1 Bakgrunn

OSSE har gjennomført valgobservasjon i Norge tidligere. I 2009 gjennomførte organisasjonen for første gang valgobservasjon her i landet. Deres anbefalinger fra besøket har vært grunnlag for en grundig oppfølging og har vært et viktig grunnlag for departementet når det er vurdert endringer i valgloven. OSSE sendte også et ekspertteam for å observere forsøk med internettvalg ved lokalvalget i 2011. I etterkant av besøket utarbeidet OSSE en rapport hvor de ga innspill og anbefalinger til departementet. Departementet er takknemlig for OSSEs innspill, som har vært nyttige i det videre arbeidet med å tilrettelegge for videre forsøk med internettstemming. Alle disse rapportene er tilgjengelige på departementets nettsider.

Etter invitasjon fra regjeringen, og etter å ha vært på et såkalt Needs Assessment Mission-besøk (NAM) i Norge i juni 2013, besluttet OSSE å sende et team av valgekspertes til å

observere deler av valggjennomføringen ved stortingsvalget i 2013. Det første besøket i Norge ble gjennomført i slutten av juli 2013.

OSSE har gjennomført flere intervjuer og møter med sentrale aktører i valggjennomføringen, besøkt valglokaler i et utvalg kommuner under forhåndsstemmegivningen, observert på valgdagen og overvært seminar og opptellingsseremonien for internettvalget.

9.2.2 Rapport med anbefalinger

OSSEs Election Assessment Mission rapport (EAM), ble offentliggjort 16. desember 2013. OSSE konkluderer i rapporten at:

”Valget hadde en høy grad av tillit både blant politiske deltakere og offentligheten generelt. Lovgivningen gir et solid grunnlag for å gjennomføre demokratiske valg. Gjennomføringen av valget var profesjonelt og effektivt, og hadde høy tillit blant interessegrupper.”

OSSE ber departementet likevel vurdere å endre lovverket på enkelte punkter for å gjøre det fullt ut i samsvar med internasjonale konvensjoner og prinsipper Norge er bundet av. Totalt kommer OSSE med 16 anmodninger der de angir områder der de mener departementet bør vurdere lovendring.

Rapporten vil bli grundig gjennomgått og departementet vil melde tilbake til OSSE hvordan rapporten vil bli fulgt opp i en ”response report”. Her vil de ulike anmodningene bli kommentert og departementets vurderinger presentert. Dette er den samme prosessen som ble fulgt etter observasjonen av stortingsvalget i 2009. Dersom lovendringer er aktuelt vil det bli omtalt i et høringsnotat før det eventuelt fremmes en proposisjon til Stortinget.

I dette høringsnotatet vil departementet kort redegjøre for de anmodninger OSSE kom med i sin rapport. Rapporten i sin helhet er offentliggjort på departementets hjemmesider (valg.no).

Plikten til å stille til valg

OSSE mener plikten innbyggerne har til å godta nominasjon til partilister bør gjennomgås, da det etter deres vurdering ikke fullt ut er i samsvar med internasjonale standarder. Dette er også tatt opp i rapporten OSSE kom med etter stortingsvalget i 2009, og på bakgrunn av det ble regelen endret foran valget i 2011 når det gjelder lokalvalg.

I forarbeidene til lovendringen (Prop 64 L) viste departementet til at plikten til å stille til valg dersom man er satt opp på en liste, er omstridt. Ved hvert valg opplever personer å bli satt opp på en liste mot sin vilje. Mange oppfatter dette som urimelig, og for mange vil det oppleves som ubehagelig å bli assosiert med en liste man ikke er enig i. Reelt er eneste mulighet å unngå å stå på listen, å melde seg inn i et annet parti. Noe som er i strid med organisasjonsfriheten. Det er vanskelig å peke på at det eksisterer et spesielt behov for en slik ordning her i landet. Regelen ved lokalvalg ble derfor endret slik at en person nå kan

levere en skriftlig erklæring til valgmyndighetene om at en ikke ønsker å stå på den aktuelle listen.

Tilsvarende endring for stortingsvalg krever endring i Grunnloven § 63, og det er ikke blitt fremmet forslag om dette i Stortinget. Departementet har tidligere uttalt at en slik endring også for stortingsvalg bør vurderes.

Klagesystemet

OSSE anbefaler å la alle valgrelaterte ankesaker behandles av en kompetent domstol.

Klagesystemet ved valg ble også tatt opp i rapporten etter stortingsvalget i 2009, men det er ikke gjort endringer på dette området.

Klageinstans ved stortingsvalg er riksvvalgstyret, med unntak av klager om stemmerett og retten til å avgi stemme, som avgjøres av Stortinget selv. Riksvvalgstyret skal avgi uttalelse i klager som Stortinget skal avgjøre. Kommunal- og moderniseringsdepartementet er sekretariat for riksvvalgstyret og forbereder klagesakene.

Det er antatt at klager på valgområdet og Stortingets avgjørelse om gyldigheten av valg ikke kan bringes inn for en domstol. I Rt. 1962 s. 571 uttalte Høyesterett i en sak om domstolens rolle i valgrelaterte anliggender, at klager over valg ikke er en sak for domstolene med mindre den gjelder maktmisbruk eller annet graverende forhold fra forvaltningsorganets side. Rettens begrunnelse for at domstolene skal ha en begrenset rolle var behovet for en rask og endelig avgjørelse ved valgtvister. Dette er fastsatt i valgloven når det gjelder lokalvalg. Departementets avgjørelse i klagesaker ved lokalvalg er endelige og kan ikke bringes inn for domstolene til overprøving.

Listekandidaters adgang til å sitte i valgstyret

OSSE anbefaler at valgloven endres for å hindre listekandidater fra å inneha stillinger i valgadministrasjonen.

Ifølge OSSE bør kandidater ikke kunne delta i stemmestyrene og valgstyrene, for å forhindre faktiske eller opplevde interessekonflikter, eller situasjoner som kan oppfattes som interessekonflikter. Dette er dels en gjentakelse av en anmodning fra 2009, og spørsmålet ble vurdert i Prop 64 L på bakgrunn av OSSEs rapport fra valget i 2009.

Det er ikke påvist at utilbørlig påvirkning av velgerne forekommer, selv om spørsmål fra tid til annen blir reist. Departementet var enig i at det er prinsipielt uheldig at kandidater som selv stiller til valg har direkte kontakt med velgerne i stemmesituasjonen.

Departementet fant den gangen grunn til å skille mellom valgbarhet til valgstyrene og stemmestyrene. Det ble vist til at en begrensning ikke bør settes videre enn det som anses nødvendig, basert på det grunnleggende prinsippet om at færrest mulig skal være utelukket fra valg til folkevalgte organer.

Valgstyrene har det overordnede ansvaret for valgavviklingen på kommunalt nivå. De har ikke direkte kontakt med velgeren i valglokalene. Valgstyret er i større grad tverrpolitisk sammensatt og alle møtene holdes for åpne dører slik at offentligheten har mulighet til å

kontrollere hva som foregår. Departementet mente derfor at det ikke burde gjøres begrensninger i hvem som er valgbare til valgstyret.

Når det gjelder *stemmestyret* har de gjennom sine funksjoner i valglokalet nær kontakt med velgerne ved selve stemmegivningen, og departementet mente at det for velgerne derfor vil kunne oppleves som mer problematisk at listekandidater sitter i stemmestyret. Tilsvarende gjelder for øvrige valgfunksjonærer som har en rolle i valglokalene. Regelen er nå endret slik at listekandidater ikke kan ha verv som stemmestyremedlemmer eller være valgfunksjonærer ved et valg de selv er listekandidat.

OSSE ber departementet på nytt vurdere valgbarheten for listekandidater i valgstyrene, og viser til interessekonflikter som kan oppstå.

Individuell rett til å stille til valg

OSSE mener valgloven bør endres for å åpne for at uavhengige kandidater kan stille til valg. Det vil si uavhengig av parti/annen gruppering og uavhengig av krav til antall kandidater på listen. En person skal således ha mulighet til å få godkjent en liste med kun seg selv som kandidat.

Dersom en slik liste skulle få en oppslutning som tilsvarer to representantplasser, vil i realiteten den ene plassen måtte stå ubesatt. Departementet er derfor i utgangspunktet skeptisk til denne anmodningen, men vil foreta en grundig vurdering også i denne saken.

I dag kan enkeltpersoner stille til valg som kandidater på valglister utgått fra et politisk parti eller en annen gruppering. Hvem som helst kan foreslå valglister, og også føre opp seg selv som kandidat. Kravet for å stille liste er kun knyttet til å demonstrere et visst nivå av støtte (signaturer eller tidligere mottatte stemmer), og at listen har like mange kandidater som kreves til det aktuelle valget.

Om valgadministrasjonssystemet EVA

OSSE anbefaler at elektroniske systemer blir testet i god tid før valgdagen for å unngå mulige feil og forsinkelser. Denne anmodningen er departementet allerede i gang med å følge opp. Ved forrige valg ble systemet tatt i bruk i alle landets kommuner samtidig, for første gang. Departementet vil understreke at systemet ble testet og at det fungerte som det skulle ved avviklingen av valget.

Videre anbefaler OSSE at myndighetene kan vurdere å regulere det elektroniske administrasjonssystemet mer detaljert, og gi mer omfattende retningslinjer for å forsikre at alle aspekter ivaretas. Det ble gjennomført omfattende opplæring av kommuner og fylkeskommuner i forkant av forrige valg. Tilsvarende foreligger det omfattende brukerveiledninger.

Departementet vil arbeide videre med forbedringspunkter på dette området.

Opptelling og publisering av valgresultater

OSSE anbefaler at valgmyndighetene bør vurdere å offentliggjøre valgresultatene for hvert enkelt valglokale for å ytterligere styrke åpenhet og innsyn.

I hver krets i kommunen skal det på valgtinget være ett valglokale. Ved forhåndsstemmegivningen er det færre valglokaler og disse er ikke tilknyttet kretser. Når det gjelder forhåndsstemmer, er det kun fire kommuner som tradisjonelt har talt disse på kretsnivå (Oslo, Bergen, Trondheim og Stavanger). Foran valget i 2013 ble loven endret slik at alle velgere som avga stemme i egen kommune skulle legge sin stemmeseddel direkte i urnen (slik man gjør på valgtinget). Siden velgere kan stemme i en hvilken som helst krets i kommunen, vil det ikke være mulig å sortere stemmesedler når disse legges direkte i urnen. Det ville i tilfelle krevd en urne per krets i alle lokaler, hvilket ikke er hensiktsmessig. Konsekvensen er at forhåndsstemmer ikke lenger kan telles kretsvis i disse kommunene.

Når det gjelder valgtingsstemmer er det i utgangspunktet ikke noe i veien for at disse telles kretsvis og at resultatet dermed også kan publiseres kretsvis. Kommuner er i dag ikke pålagt å telle kretsvis. Kretser med færre enn 100 i manntallet skal etter loven telles sammen med en annen krets.

Departementet vil så langt det lar seg gjøre legge til rette for at det kan telles kretsvis ved valget i 2015. Vi vil vurdere nærmere om og hvordan en kan legge til rette for offentliggjøring av resultater per. valglokale.

Øvrige anmodninger

Rapporten inneholder anmodninger knyttet til forsøk med internettstemmegivning. Siden dette forsøket ikke videreføres, vil ikke departementet følge opp dette videre. OSSE har også noen anmodninger som gjelder regelverk knyttet til politiske partier og valgkampfinansiering som vil bli vurdert separat.

9.2.3 Departementets vurdering

Departementet har startet oppfølgingen av rapporten fra OSSE, og det har vært avholdt møter med representanter for OSSE om den videre oppfølgingen. På nåværende tidspunkt har ikke departementet konkludert på hvordan de ulike anbefalingene skal følges opp, men det planlegges å følge opplegget for oppfølging fra 2009. Det innebærer at det gis ut en ”response report” der departementet melder tilbake til OSSE hvordan de ulike anbefalingene blir fulgt opp.

Rapporten fra OSSE er tilgjengelig på departementets hjemmesider, og vil bli oversatt til norsk.

9.3 Cartersenteret

Cartersenteret ble invitert for å observere forsøket med internettstemmegivning i 12 kommuner ved valget i 2013, og har gjennomført en såkalt ”expert study mission”.

Cartersenteret samarbeidet med OSSE om innhenting av data, og deltok på flere møter sammen med OSSE. Videre deltok utsendingen på departementets informasjonsarrangementer og hadde egne samtaler med sentrale aktører.

Departementet har mottatt en rapport på bakgrunn av denne observasjonen. Cartersenteret er tydelig på at rapporten ikke er en evaluering av internettforsøket i Norge. Hensikten med rapporten er å bygge kunnskap om internetvalg, og hvordan internetvalg kan observeres.

Departementet vil derfor ikke komme med en særskilt oppfølging av rapporten. Rapporten er tilgjengelig på departementets hjemmesider. Rapporten er oversatt til norsk. Etter departementets vurdering er det en svært nyttig rapport som diskuterer fordeler og utfordringer ved internetvalg.

10 Forsøk med internetstømmegivning

Ved stortingsvalget i 2013 ble det gjennomført forsøk med elektronisk stømmegivning via Internett i 12 kommuner. Kommunene som deltok i forsøket var Fredrikstad, Tynset, Larvik, Re, Mandal, Sandnes, Radøy, Bremanger, Ålesund, Bodø, Vefsn og Hammerfest. Fredrikstad og Larvik kom til som nye forsøkskommuner i 2013, mens de øvrige 10 kommunene hadde deltatt i forsøk også i 2011. Forsøket økte dermed fra cirka 168.000 stemmeberettigede i 2011 til cirka 250.000 stemmeberettigede i 2013.

Det var mulig å stemme via Internett gjennom hele forhåndsstemmeperioden, fra 12. august til 6. september 2013. Alle stemmeberettigede i forsøkskommunene kunne avgi et ubegrenset antall internetstemmer, og de kunne også avgi stemme på papir. En papirstemme avgitt i valglokalet, enten på forhånd eller på valgtinget, ville kansellere velgerens eventuelle internetstemmer. Det var ikke mulig å stemme via Internett på valgdagen.

Totalt var det 70 090 velgere som valgte å avgi sin tellende stemme via Internett, noe som utgjør totalt 36 prosent av alle mottatte stemmer i forsøkskommunene. Det var flere som forhåndsstemte i forsøkskommunene, der andelen 47 prosent mot 30 prosent i landet som
Forsøket 2013 er evaluert av Institutt for samfunnsforskning (ISF). Rapporten – ”Intenetvalg – Hva gjør og mener velgerne?” er publisert på www.valg.no.

Det har vært stor politisk uenighet om forsøket med internetstømmegivning, og saken har vært diskutert i Stortinget ved flere anledninger. Departementet mener at forsøkene har gitt nyttig informasjon og erfaringer, men vil ikke videreføre forsøk med internetstømmegivning.

11 Forsøk med elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen og forenklet fremgangsmåte for mottak av fremmede stemmer

11.1 Hva ble gjort i 2013

Ved kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2011 ble det gjennomført forsøk med elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen i kommunene Hammerfest, Bodø,

Ålesund, Bremanger, Radøy, Sandnes, Vefsn, Mandal, Re og Tynset. I 2013 ble forsøket utvidet med kommunene Oslo, Bergen, Trondheim, Fredrikstad og Larvik. Forenklet mottak av fremmede stemmer var også en del av forsøket.

Forsøket med elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen innebærer at velgere krysses av i et felles elektronisk online manntall. Alle valgkretser i kommunen har til enhver tid tilgang til et oppdatert manntall for kommunen. En slik løsning åpner for at velgere som tilhører andre valgkretser i kommunen kan bli krysses av i manntallet i det valglokalet de avgir sin stemme. De skal derfor ikke lenger legge stemmeseddelen i en stemmesedelkonvolutt og deretter i en omslagskonvolutt sammen med valgkortet. I stedet skal alle velgere krysses direkte i manntallet, og kan selv legge den stemplede stemmeseddelen i urnen.

Hensikten med å innføre elektronisk avkryssing i manntallet på valgdagen er at dette effektiviserer valgavviklingen på valgdagen for velgere og valgfunksjonærer, både i valglokalet, opptellingen og valgoppgjøret. Et annet viktig poeng er at elektronisk avkryssing i manntallet mest sannsynlig reduserer antall feilavkryssinger i manntallet, da man i stor utstrekning benytter strekkoden på valgkortet til å søke frem velgeren. Dette gir et unikt oppslag av den enkelte velger. Å fjerne konvolutt for velgere tilhørende andre valgkretser fører til at valghandlingen oppleves som ensartet for velgerne, når gjennomføringen er lik uansett hvilket valglokale man avgir stemme i. Det imøtekommer også enkelte reaksjoner fra velgere på om stemmegivningen er hemmelig når stemmeseddelen legges i en stemmesedelkonvolutt som legges i en omslagskonvolutt sammen med valgkortet.

11.2 Hva viser evalueringen

Etter forsøkene i 2011 og i 2013 opplyser forsøkskommunene at elektronisk avkryssing i manntallet og forenklet fremgangsmåte for mottak av fremmedstemmer på valgdagen forenklet gjennomføringen i valglokalene, både for velgerne og for valgfunksjonærene. Det effektiviserte både valghandlingen for velgeren, etterarbeidet i valglokalet og den endelige opptellingen av valgtingsstemmene. Det var ingen eller liten kødannelse ved avkryssingsbordene, det var derimot noe kø foran avlukkene i enkelte lokaler. Det oppsto enkelte beredskapssituasjoner, og beredskapsrutinen ble satt i gang umiddelbart, denne var godt kjent blant valgfunksjonærene. Dette førte ikke til problemer for avviklingen av valget eller til forsinkelser.

Kommunene som deltok for første gang i 2013 opplyser at det var et tid og ressurskrevende forarbeid med blant annet kontroll av nettilgang i valglokalene, anskaffelse og utplassering av teknisk utstyr og annen infrastruktur. Rekrutteringen av valgmedarbeidere var også mer arbeidskrevende, da forsøket stilte krav til mer IKT-kompetanse, samt at alle funksjonærene måtte tildeles roller i systemet og kunne logge seg på via ID-porten. Forsøket var kostbart. På tross av dette sier kommunene at forarbeidet og merkostnadene var verdt innstasen da gjennomføringen valgdagen var effektivisert og valgresultatet var raskere ferdig. De tekniske løsningene fungerte godt i forsøkene, og det ble mottatt svært få stemmer i beredskapsomslag. Kommunene hadde redundans

(reserveløsning for internettilkobling) i alle valglokaler, dette kom til anvendelse i enkelte tilfeller og avkryssingen i manntallet ble gjennomført som planlagt.

11.3 Departementets vurdering av veien videre

Departementet anser forsøkene som ble gjennomført i 2011 og 2013 som vellykkede, men det er departementets vurdering at det er behov for ytterligere forsøksvirksomhet før elektronisk avkryssing i manntallet og endret fremgangsmåte for mottak av fremmede stemmer på valgdagen innføres som en permanent ordning.

Bakgrunnen for at det er ønskelig med flere forsøk er blant annet å få erfaring over tid, dette gjelder særlig fra de kommunene med størst antall fremmede stemmer der effektiviseringspotensialet er størst. Oslo, Bergen og Trondheim har gjort betydelige investeringer i infrastruktur, og det er ønskelig å se om disse investeringene vil føre til innsparinger ved lokalvalget i 2015. Videre har departementet behov for kunnskap om hvordan kommunene håndterer en slik ordning på bakgrunn av forskriftsbestemmelser og fastsatte rutiner og anbefalinger, uten tett oppfølging fra departementet slik forsøkskommune har hatt så langt.

Det er behov for mer kunnskap om hvilke krav det er hensiktsmessig å stille til kommunene ved full innføring, dette gjelder spesielt risikovurderingen og risikoreducerende tiltak. Evalueringer som er gjort de siste årene viser at kommunene i liten grad foretar risikovurderinger og har beredskapsplaner for valg.

I videreføringen inviteres ytterligere 15 kommuner til å delta i forsøket som gjennomføres ved kommunestyre- og fylkestingsvalget i 2015. Forsøket vil da omfatte totalt 30 kommuner. Departementet vil invitere de kommunene det antas vil ha størst effektiviseringspotensial av en slik ordning, dette er de kommunene med flest stemmeberettigede ved forrige lokalvalg. Kommunene må selv dekke eventuelle kostnader deltakelse i forsøket vil medføre.

Det utarbeides et særskilt evalueringsopplegg for forsøket, resultatet av denne vil danne grunnlag for hvordan elektronisk avkryssing i manntallet og forenklet fremgangsmåte for mottak av fremmede stemmer på valgdagen skal reguleres og forvaltes som en permanent ordning for alle landets kommuner.

DEL IV: DISKUSJON AV TEMAER DER DET VURDERES LOV- OG FORSKRIFSENDRINGER

12 Endring av ansvar for produksjon og utsendelse av valgkort

Valgkortene har ulike funksjoner. «Identifisering» av velgeren og fremsending til rett valgstyre var utgangspunktet for ordningen med valgkort. Valgkortet er en viktig informasjonskilde for velgeren, og er en bekreftelse til velgeren om at han eller hun er innført i manntallet og har stemmerett i kommunen.

Valgkortet har informasjon om hvor i manntallet velgerens navn står. Dette hjelper stemmemottakeren med raskt å finne velgeren i manntallet, og bidrar til å sikre at avkrysning i manntallet skjer ved riktig navn. Valgkortet er påtrykt adresse til valgstyret i den kommunen der velgeren har stemmerett og stemmegivningen skal behandles. Dermed kan stemmegivningen lett videresendes når velgeren har stemt i en annen kommune. Videre er det påtrykt informasjon som forteller valgstyret hvem velgeren er når stemmegivningen skal godkjennes.

12.1 Gjeldende rett

Valgstyret skal sørge for at det blir sendt ut valgkort til alle stemmeberettigede som er innført i manntallet i kommunen og som har bostedsadresse innenriks (unntatt Svalbard og Jan Mayen), jf. valgloven § 2-3 (3).

Departement gis i valgloven § 2-9 bokstav c hjemmel til å gi forskrift om produksjon, utforming utsendelse og bruk av valgkort. Kravene er fastsatt i valgforskriftens kapittel 5.

Valgforskriften § 22 (1) fastsetter at det er manntallet per 10. juli som skal legges til grunn for produksjonen av valgkortene. Valgkortene skal være velgerne i hende innen ordinær forhåndsstemmegivning starter, jf. valgforskriften § 22 (2). Det vil si at valgkortene må være fremme før forhåndsstemmegivningen starter 10. august.

Dersom en velger avgir forhåndsstemme som skal legges i stemmeseddelkonvolutt og ikke har med seg valgkort, skal stemmemottaker innenriks (unntatt på Svalbard og Jan Mayen) skrive ut valgkort til velgeren, jf. valgforskriften § 22 (3). Ved tidligstemmegivningen vil velger normalt ikke ha mottatt valgkort og dette må skrives ut når slik stemme avgis. Valgkortet skal fylles ut slik at det er mulig å entydig identifisere velgeren ut fra opplysningene på valgkortet, jf. valgforskriften § 22 (4).

Utforming av valgkort reguleres av valgforskriften § 23. På valgkortet skal følgende opplysninger fremkomme: hvilket valg og år det gjelder for, velgers navn adresse og fødselsår, navn og adresse til valgstyret i den kommunen velgeren er manntallsført, krets, rode, side, linje, manntallsnummer og kommunenummer, adresse og åpningstid til

valglokalet på valgdagen(e) og felt hvor stemmemottaker kan påføre tid og sted for stemmegivningen samt signere for stemmemottaket. I tillegg skal det fremkomme opplysning om at velger må vise legitimasjon for å avgi forhåndsstemme. Valgstyret har også anledning til å påføre valgkortet annen lokal informasjon.

12.2 Problemstillinger

Departementet vurderer om det skal gjøres endringer i ansvarsforholdet rundt produksjon og utsendelse av valgkort. I dag ligger ansvaret hos valgstyret. Det vurderes om ansvaret for produksjon og utsendelse av valgkort skal overføres fra kommunene til departementet. Videre vurderer departementet å endre forskriftshjemmelen slik at departementet kan gi forskrift om valgstyrets plikter i forbindelse med produksjon av valgkort.

12.3 Departementets vurdering og forslag

Ansvarsfordeling

Ordningen med obligatorisk valgkort ved forhåndsstemmegivningen ble innført da posten fikk ansvar for forhåndsstemmemottak i 1997. Ansvar for produksjon og utsendelse av valgkort ble da lagt til departementet. Da forhåndsstemmegivningen på Posten opphørte ble ansvaret for forhåndsstemmegivningen tilbakeført til kommunene. Kommunene overtok samtidig ansvaret for produksjon og utsendelse av valgkortene.

Grunnen til at ansvaret for produksjon og utsendelse av valgkort ble lagt til valgstyret er at det er kommunene som sitter på opplysningene som skal føres på valgkortet (tid og sted for stemmegivning, manntallsnummer osv.). Kommunene har i tillegg anledning til å påføre valgkortet annen lokal informasjon (ut over et visst minimum). Det har derfor blitt sett som mest praktisk at kommunene som selv sitter med alle de nødvendige opplysningene, også har ansvaret for å sende ut valgkortene.

Etter innføringen av administrasjonssystemet EVA legger kommunene selv inn korrekte grunnlagsdata direkte i systemet. Den enkelte kommune er selv ansvarlig for å fylle inn data valgkortet skal inneha, slik som adresser og åpningstider på valglokaler. Via EVA har departementet nå direkte tilgang til de opplysninger kommunene legger inn.

Ved valget i 2013 var det departementet som sørget for bestilling, trykking og distribusjon av valgkort på vegne av kommunene. Kommunene måtte samtykke i at departementet sto for utsendingen, og dekket selv kostnader knyttet til trykking og porto.

Produksjon og utsendelse av valgkort har nær sammenheng med utarbeidelse av manntallet, da valgkortene lages på bakgrunn av manntallet. Det er departementet som er ansvarlig for at manntallet opprettes og oppdateres på grunnlag av opplysninger fra folkeregistermyndigheten. Det taler for at departementet også får ansvar for produksjon og utsendelse av valgkortene.

Departementet mener tiden nå er moden for at departementet overtar ansvaret for produksjon og utsendelse av valgkort. Dette vil være prisbesparende for kommunene, samt innebære en forenkling. Det vil også sikre at alle velgere får samme

minimumsinformasjon. Departementet foreslår at kostnadene knyttet til trykking og distribusjon av valgkort dekkes via valgbevilgningen.

Departementet vil vurdere om velgernes postadresser kan brukes på valgkortet, i stedet for bostedsadresser. Departementet vil også vurdere muligheten for at velgerne kan få valgkortene elektronisk i tillegg til på papir. Eventuelt om det er tilstrekkelig at velgere som er registrert i digitalt kontaktregister får valgkortet digitalt, mens øvrige velgere får valgkortet tilsendt i papir.

Forskriftshjemmelen

Departementet har med hjemmel i valgloven § 2-9 bokstav c myndighet til å fastsette forskrifter om produksjon, utforming, utsendelse og bruk av valgkort. Det foreslås at denne endres noe.

Når statlig myndighet overtar ansvaret for valgkortene må forskriftshjemmelen utvides til å omfatte departementets myndighet til å gi nærmere bestemmelser om valgstyrets plikter i forbindelse med produksjon og utsendelse av valgkort. Selv om departementet overtar ansvaret for valgkort er man fremdeles avhengig av at kommunene gir departementet de data valgkortet skal inneha. Det foreslås derfor å fastsette i forskrift at valgstyret plikter å gi departementet opplysninger om valglokalenes navn, adresse og åpningstid på valgdagen(e), samt opplysninger angående kommunens manntall, som f.eks. rodeinndeling. Valgstyret plikter å opplyse om dette på den måte og innen den frist departementet fastsetter. I praksis registrerer kommunene disse opplysningene i EVA.

13 Korrigere angivelse om hvor kretsendringer skal rapporteres.

I valglovens § 9-3 (1) står det at kretsendringer skal rapporteres til *folkeregistermyndigheten*. Folkeregistermyndigheten ved Skattedirektoratet er ikke lenger rett mottaker av slik melding fra valgstyrene. Det er sentral matrikkelenhet (Statens kartverk) som skal motta slike meldinger, og som sørger for oppdatering av matrikkelen. Denne oversendes Skattedirektoratet og kobles sammen med folkeregisteropplysninger.

Departementet mener denne bestemmelsen bør oppdateres slik at det vises til rette myndighet, slik at valgstyrene melder dette inn korrekt. Dette er en teknisk endring, som ikke medfører endring av praksis eller ansvar.

14 Forskriftsfesting utforming stemmesedler

Formatet for stemmesedler til stortingsvalg ble standardisert og fastsatt i valgforskriften forut for stortingsvalget i 2013. Begrunnelsen for dette var at stemmesedlene som har blitt trykket opp ved tidligere valg har hatt ulikt format, og at hensynet til universell utforming ikke var tilstrekkelig ivaretatt. I Prop. L 52 varslet departementet at det ville bli arbeidet videre med formatet for stemmeseddel ved lokalvalg, med sikte på å forskriftsfeste dette i god tid før valget i 2015.

Det er en målsetning at stemmesedlene til de ulike valgene skal ha en mest mulig lik utforming, men formatet som ble fastsatt ved stortingsvalg kan ikke benyttes ved lokalvalg. Grunnen til dette er at det ved lokalvalg er stor variasjon mellom antall kandidater som skal velges til det enkelte kommunestyre og fylkesting, samt at reglene for hvordan velgerne kan gjøre endringer på stemmeseddelen er annerledes.

Hvilke endringer velgerne kan gjøre ved lokalvalg fremkommer av valgloven § 7-2 annet ledd (fylkestingsvalg) og tredje ledd (kommunestyrevalg). Ved fylkestingsvalg kan velgere gi kandidatene på stemmeseddelen en personstemme, ved kommunestyrevalg kan velgerne gi kandidatene på stemmeseddelen en personstemme, samt gi kandidater fra andre lister en personstemme, såkalte slengere. Dette gjøres ved å føre opp kandidatnavnene på stemmeseddelen. Hvor mange kandidater som kan føres opp fra andre lister varierer, dette beregnes ut fra hvor mange representanter det enkelte kommunestyre har,

Det er særlig utformingen av stemmesedler med mange kandidatnavn som er utfordringen.

Ved lokalvalget i 2011 ble det testet ut et nytt stemmeseddelformat i 10 kommuner og en fylkeskommune som skulle ivareta universell utforming også for lister med mange kandidatnavn. Departementet vurderte flere ulike format, og det viste seg at for å oppfylle kravet om universell utforming måtte papirstørrelsen øke. Stemmeseddelformatet som ble testet ut hadde en utforming med to falser. Sammenbrettet er stemmeseddelen like bred som en ordinær stemmeseddel (A5) og passer dermed i eksisterende materiell som konvolutter, kartotek, stemmeseddelhyller. Stemmeseddelen ved kommunestyrevalg hadde en rosafarget mønsterside og stemmeseddelen ved fylkestingsvalg hadde en blåfarget mønsterside.

Forsøket ble evaluert av Sentio Research Norge på oppdrag fra departementet. Det ble gjennomført observasjoner i 3 valglokaler og velgerintervjuer på valgdagen.

Hovedinntrykket fra undersøkelsen var at stemmeseddelen ble godt mottatt av velgerne, den var enkel å lese, det var tydelige og ryddige farger og den hadde en utforming som passer til valg. Valgfunksjonærene ble i en egen undersøkelse spurt hvordan de nye stemmesedlene fungerte. Tilbakemeldingene viser at det tok noe lengre tid å skanne og at det var noe oftere stopp i skanningen som følge av papirkræsj, samt at den var mer kostbar å trykke opp. Det ble ikke rapportert om problemer i den manuelle opptellingen av denne stemmeseddelen.

Departementet har vurdert flere ulike format for utforming av stemmesedler for lister med mange kandidatnavn. Å finne et format som både tilfredsstillende krav til universell

utforming og til hemmelig valg når stemmeseddelen er brettet uten å øke papirstørrelsen er ikke mulig.

14.1 Departementets vurdering og forslag

Det er via stemmeseddelen velgeren får utøvd sin deltakelse i demokratiet, og dette stiller krav til utformingen. Universell utforming og ivaretagelse av hemmelig valg er absolutte krav ved standardisering av stemmeseddelformat. Det er departementets vurdering at disse kravene må ivaretas, andre hensyn som økt trykkekostnad og at skanningen vil ta lengre tid har ikke hatt avgjørende betydning for utformingen.

Departementet har vurdert ulike oppsett og format for stemmeseddelen, og som forut for valget i 2011 er det stemmesedler som inneholder mange kandidatnavn som er utfordringen.

Departementet har kommet frem til at det må fastsettes to stemmeseddelformater ved lokalvalg for å imøtekomme kravene nevnt ovenfor. Det ene formatet med en fals kan benyttes av kommuner som har inntil 41 representanter i kommunestyret, og inntil 55 representanter i fylkestinget, det andre formatet med to fals er skal benyttes av kommuner som har mer enn 41 representanter i kommunestyret og 55 i fylkestinget

Papirstørrelsen har økt noe også på formatet med en fals. Departementet har kontrollert at begge formatene passer i stemmeseddelkassetter og valgavlukker, samt i stemmeseddelkonvolutten. Klistrelappene med punktskrift i de nye valgavlukkene må byttes ut som følge av denne formatendringen. Departementet vil sørge for at det er mulig for kommunene å anskaffe slike etiketter.

15 For sent innkomne forhåndsstemmer

15.1 Gjeldende rett

Det følger av valgloven § 8-1 (2) at forhåndsstemmegivningen innenriks skal avsluttes fredag før valgdagen, i 2013 den 6. september. Det er ikke angitt noe klokkeslett. Utenriks stemmegivning avsluttes nest siste fredag før valgdagen jf. valgloven § 8-1 (2). Velgerne kan forhåndsstemme i alle landets kommuner, på utenriksstasjoner og konsulater og hos stemmemottakere oppnevnt av departementet utenriks.

Valgforskriften § 27 (8) krever at forhåndsstemmer mottatt i den siste uken av forhåndsstemmeperioden skal sendes videre til velgerens hjemkommune hver dag. Det er videre et krav at forhåndsstemmegivningene skal sendes som A-post eller på raskere måte, jf. valgforskriften § 27 (9).

Forhåndsstemmer som skal kunne godkjennes og telle med i valgoppgjøret må være kommet inn til valgstyret valgdagen kl. 21.00, stemmer som kommer etter denne fristen skal forkastes, jf. valgloven § 10-1 bokstav g.

15.2 Problemstillingen

Ved valget i 2013 kom 1 653 forhåndsstemmer for sent frem og ble derfor forkastet. Det er ulike grunner til at forhåndsstemmer kommer for sent frem. Blant annet skyldes det feilsending, forveksling av kommuner, at stemmemottaker sender stemmene for sent fra seg, mangelfull adressering, eller forsinkelser i postgangen.

Stortingets fullmaktskomité kommenterte problemstillingen i Innst. 1S (2013-2014), og uttaler at de finner at antallet for sent innkomne forhåndsstemmegivninger er uakseptabelt høyt.

Etter komiteens mening bør det stilles enda klarere krav til forsendelsen av forhåndsstemmer. Det bør ytterligere presiseres at stemmemottaker har ansvar for å sende forhåndsstemmene til rett kommune og til å velge en forsendelsesmåte som gir stor grad av sikkerhet for at stemmegivningene vil være fremme før fristen, om nødvendig ved at det brukes eksprespost eller bud ved forsendelse av forhåndsstemmer tett opp mot valgdagen. Komiteen ber departementet vurdere om det bør gis regler om dette, for eksempel i forskrift.

Komiteen mener det er uheldig at de forkastede for sent innkomne forhåndsstemmene ikke blir registrert, og ser det som viktig at alle forkastelser så langt det er mulig blir registrert og fremgår av den offisielle statistikken som ligger til grunn for kontrollen med stortingsvalget.

Komiteen ber departementet sørge for at det etableres bedre rutiner for registrering av for sent innkomne forhåndsstemmegivninger, og rapportering av dette til fylkesvalgstyrene. Om nødvendig mener komiteen at også møtebøkene bør endres slik at fylkesvalgstyrene kan registrere dette som ledd i sin endelige opptelling. Forkastelser av for sent innkomne forhåndsstemmegivninger bør i det minste registreres frem til fylkesvalgstyret avgir sin møtebok.

15.3 Tidligere vurderinger

Departementet har ved tidligere anledninger vurdert hvorvidt det bør iverksettes tiltak for å redusere antall for sent innkomne forhåndsstemmer. I Ot.prp nr. 24 (2006-2007) ble det vurdert om fristen for å avgi forhåndsstemme burde fremskyndes, til for eksempel torsdag før valgdagen, og om fristen for når avgitte forhåndsstemmer må være valgstyret i hende skulle forlenges. Departementet gikk ikke inn for å endre på disse fristene, både av hensyn til at velgerens mulighet til å stemme ikke bør avgrenses mer en nødvendig og for at valgresultatet skal bli klart raskt. Departementet var av den oppfatning at en vesentlig del av problemet kunne løses ved å stille krav om at forhåndsstemmer skulle sendes med A-post. Et slikt krav ble forskriftsfestet.

Problemstillingen ble vurdert på nytt i Prop 52 L (2012-2013), der departementet konkluderte med at antallet for sent innkomne forhåndsstemmer har holdt seg på et stabilt nivå, og at fremskyndelse av fristen for å avlegge forhåndsstemme utenriks ser ut til å ha hatt en positiv effekt på antall forhåndsstemmer som kommer for sent fra utlandet.

15.4 Departementets vurderinger og forslag

At forhåndsstemmer kommer for sent frem er dessverre ikke til å komme bort fra. Det er ulike grunner til at dette skjer, blant annet skyldes det feilsending, forveksling av kommuner, at stemmemottaker sender stemmene for sent fra seg, mangelfull adressering, eller forsinkelser i postgangen.

Dagens frister for avslutning av forhåndsstemmegivning innenriks er fredag før valgdagen, jf. valgloven § 8-1 (2). Det er ikke fastsatt noe klokkeslett for avslutning i regelverket, dette er det valgstyret selv som avgjør. Utenriks skal forhåndsstemmegivningen avvikles fredag en uke før valgdagen, jf. valgloven § 8-1 (2). For å kunne godkjennes og telle med i valgoppgjøret må forhåndsstemmegivningen være valgstyret i hende innen kl. 21.00 på valgdagen, jf. valgloven § 10-1 (1) bokstav g. Det er kun en helg og en arbeidsdag som skiller disse fristene fra hverandre, og det kan nok antas at fastsettelse av disse fristene bidrar til at forhåndsstemmer kommer for sent frem til å bli tatt med i valgoppgjøret.

15.4.1 Endre lovfestet frist for avleggelse av forhåndsstemmer

Å flytte fristen for når velgeren kan avgi forhåndsstemme fra dagens frist som er fredag til for eksempel torsdag før valgdagen vil kunne bidra til at færre forhåndsstemmer kommer for sent frem.

Det avgis et stort antall forhåndsstemmer den siste åpningsdagen. En slik endring av fristen for å kunne avgi stemme vil avgrense velgerens mulighet til å stemme. Tidligere erfaringer viser at endring av frister, som eksempelvis endring av åpningstid på valgdagen slik dette ble gjort i 2003, førte til at mange velgere som var vant til at lokalene var åpne til kl. 21.00 kom for sent frem til å kunne avgi stemme på valgtinget. Dette medførte flere klager og mye negativ oppmerksomhet i etterkant av lokalvalget i 2003. En må regne med en del uro i de første valgene før velgerne venner seg til nye regler.

Departementet mener også at en bør være varsom med endringer som griper inn i velgernes adgang til å få avlagt stemme og foreslår derfor ikke endring av denne fristen på nåværende tidspunkt.

15.4.2 Endre lovfestet frist for godkjenning av forhåndsstemmer

I dag må en stemme være valgstyret i hende i kommunen man er manntallsført innen kl. 21.00 på valgdagen for å kunne bli godkjent. Dette følger av valglovens §§ 8-1 (3) og 10-1 bokstav g. Ved å endre denne fristen, fra mandag kl. 21.00 til f.eks. tirsdag kl. 16.00, kan antall for sent innkomne forhåndsstemmer forventes å bli lavere.

En slik endring vil imidlertid forsinke det endelige valgoppgjøret med noen timer. De fleste kommuner hadde ved stortingsvalget i 2013 innrapportert endelig valgresultat kl. 16.00 tirsdag etter valgdagen. Det vil også påføre det enkelte valgstyret noe mer arbeid, da de sannsynligvis må ta en pause i opptellingen i påvente av forhåndsstemmer som er på vei i posten.

En slik forlengelse av fristen for mottak av forhåndsstemmer vil ikke påvirke velgernes adgang til å avgi stemme, og er av den grunn etter departementets vurdering å foretrekke dersom en av de nevnte fristene skal endres. Departementet vurderer derfor å endre denne fristen, men vil ha innspill fra høringsinstansene før det tas en endelig beslutning.

En slik endring vil gi Posten en dag mer til forsendelse. Det bør understrekes at det å endre denne fristen ikke vil fjerne problemet med for sent innkomne forhåndsstemmer helt. F.eks. vil nok ikke de fleste forhåndsstemmer som er sendt feil rekke å komme frem til rett kommune innen tirsdag kl. 16.00.

15.4.3 Forskriftsfeste rutiner for forsendelse av forhåndsstemmer

I dag stilles det krav om at forhåndsstemmer skal sendes med A-post eller på raskere måte, og at forhåndsstemmer skal sendes hver dag siste uken før valget, jf. valgforskriftens §§ 27(8) og 27(9).

Departementet ønsker å presisere at det er valgstyret i den enkelte kommune som er ansvarlig for at en stemme blir sendt med en forsendelsesmåte som sikrer at stemmen normalt vil komme frem. Departementet vurderer å forskriftsfeste flere rutineendringer.

En årsak til at forhåndsstemmer kommer for sent frem er at de blir sendt til feil adresse, enten på grunn av mangelfull adressering eller at teksten på valgkortet har forskjøvet seg slik at det er velgerens adresse som synes i konvoluttvinduet.

Departementet foreslår at det forskriftsfestes at alle forhåndsstemmer som skal sendes til annen kommune skal sendes i en egen forsendelseskonvolutt. En forsendelseskonvolutt vil bidra til å unngå feilsendinger. Det må fremkomme tydelig hvem som er avsender, og konvolutten skal tydelig adresseres til valgstyret i mottaker kommunen.

Valgadministrasjonssystemet EVA har rapporter som kan være til hjelp for stemmemottaker ved forsendelse av forhåndsstemmer. Dette vil bli tatt med i opplæringen av valgmedarbeiderne.

Videre kan forskriftsbestemmelsen om oversendelse utvides. Det er i dag krav til at forhåndsstemmer skal oversendes hver dag *den siste uken* før valgdagen. Departementet vurderer å forskriftsfeste krav om at forhåndsstemmer skal sendes hver dag de to siste ukene før valget. Det vil gi bedre muligheter til å korrigere eventuelle feilsendinger.

15.4.4 Informasjon og veiledning

Departementet vil i sin informasjon og opplæring oppfordre kommunene til å inngå lokalt samarbeid med Posten, slik at de får til gode ordninger når det gjelder levering og sending av forhåndsstemmer. Departementet vil også avholde et eget møte med Posten i forkant av forhåndsstemmegivningen for å sikre fortsatt god kommunikasjon og samarbeid. Det er viktig at kommunene har oversikt over de tidsfrister Posten har for levering av post.

Departementet vil også oppfordre det enkelte valgstyre til å ta en selvstendig vurdering av forsendelse av forhåndsstemmer til andre kommuner på slutten av forhåndsstemmeperioden, for eksempel kan valgstyret utarbeide en plan for hvordan stemmemottakerne skal håndtere forhåndsstemmer til andre kommuner på en måte som

sørger for at de kommer frem til mottakerkommunen i rett tid. Valgstyret bør i noen tilfeller vurdere bruk av ekspresspost eller bud. Departementet vil imidlertid ikke fastsette krav til bruk av ekspresspost eller bud.

For å legge til rette for bedre forsendelse av forhåndsstemmer fra utlandet, vil departementet i samarbeid med Utenriksdepartementet sørge for at utenriksstasjonene gis god og tilstrekkelig informasjon om forsendelse av forhåndsstemmer. Det er også viktig at kurerpost ikke benyttes, da dette forsinker postgangen. Departementet er også kjent med at det i enkelte tilfeller samles opp avgitte forhåndsstemmer som først sendes når perioden for mottak av forhåndsstemmer er avsluttet. Departementet vil forbedre veiledningsmateriellet som blir benyttet av stemmemottakere utenriks for å gjøre rutiner for forsendelse av forhåndsstemmer bedre kjent.

15.4.5 Registrering og rapportering av for sent innkomne forhåndsstemmer

Departementet har blitt bedt av Stortingets fullmaktskomité om å bedre registreringen av for sent innkomne forhåndsstemmer. Det valgadministrative systemet EVA har funksjonalitet som kan registrere for sent innkomne forhåndsstemmer, selv etter at møtebok er ferdig. Rutiner for registrering av disse stemmene vil inngå i opplæringen av kommunene. Departementet vil på denne måten sørge for at det blir bedre rapportering av for sent innkomne forhåndsstemmer ved fremtidige valg. Ved valget i 2015 vil avdelingen gjennomføre en evaluering som ser nærmere på bakgrunnen for at forhåndsstemmer kommer frem for sent.

15.5 Posten slutter med postomlevering på lørdager

Samferdselsdepartementet planlegger å fremme et forslag for Stortinget i 2014 om at Posten Norge AS skal slutte å samle inn og distribuere post på lørdager. Postens fremtidige ordinære tilbud på lørdager vil, hvis Stortinget slutter seg til regjeringens forslag, innebære at det ikke vil bli distribuert vanlig post på lørdager. Departementet vil følge opp dette for å finne frem til gode løsninger som ivaretar behovet for forsendelse av forhåndsstemmer siste helg før valget.

15.6 Departementets samlede vurdering

Når departementet ikke foreslår å endre frister i denne omgang, skyldes det i hovedsak at det ikke finnes godt nok datagrunnlag. Hvilken løsning som kan redusere antall for sent innkomne forhåndsstemmer, avhenger av hva som er årsaken til problemet. Dersom det i stor grad skyldes at krav i forskrift ikke følges, dårlige rutiner eller manuell svikt, vil ikke en forskyvning av frist for godkjenning hjelpe. Dersom problemet derimot i hovedsak knytter seg til forsendelsen, vil en forskyvning av frist for godkjenning ha effekt. Ettersom det har vært lite rapportering om for sent innkomne forhåndsstemmer tidligere, vet departementet i dag ikke nok om årsakene til for sent innkomne forhåndsstemmer. Departementet mener at det er uheldig å foreta lovendringer basert på et såpass usikkert datagrunnlag.

Dersom tiltakene som foreslås ikke bidrar til å redusere antall for sent innkomne forhåndsstemmer ved valget i 2015, og evalueringen viser at årsaken til problemet er at det er for lite tid til forsendelse, vil departementet vurdere endringer i frist for godkjenning av forhåndsstemmer.

16 Økonomiske og administrative konsekvenser

Forslaget om endring av ansvar for produksjon og utsendelse av valgkort vil få økonomiske konsekvenser, både for kommunene og departementet. Det foreslås at kostnadene ved produksjon og utsendelse av valgkort til alle landets stemmeberettigede dekkes av departementet via valgbevilgningen. Basert på erfaringene fra 2013 da departementet stod for produksjon og utsendelse av valgkort på vegne av kommunene vil de totale kostnadene for dette være på om lag 18 millioner kr. Dette vil innebære en direkte besparelse for kommunene, og det vil være naturlig at disse midlene derfor trekkes i rammetilskuddet til kommunene. Det anbefales at besparelsen dekkes inn over to år. Endringen vil også innebære forenkling og ressursbesparelser for kommunene, da de ikke trenger å gjennomføre anbuds konkurranser. Samtidig vil det medføre et ansvar for å legge inn korrekt informasjon i EVA.

Forslaget om å fastsette krav til utforming av stemmesedler vil få mindre økonomiske konsekvenser. Krav til utforming, forskutt falsing og informasjon for skanning, vil kunne føre til at stemmesedler blir noe mer kostbart å produsere. Det er ikke mulig å anslå hvilken størrelsesorden økningen vil være på.

For kommuner og fylkeskommuner som har mer enn 44 plasser i kommunestyret og 55 plasser i fylkestinget, vil de foreslåtte kravene medføre at de må benytte en to-falset stemmeseddel av større format. Denne vil være dyrere å produsere, enn de en-falsede stemmesedlene. Det er på nåværende tidspunkt ikke mulig å fastslå hvor mye dyrere dette vil være.

De foreslåtte forskriftsendringene om rutiner for oversendelse av forhåndsstemmer vil ha mindre økonomiske og administrative konsekvenser. Endringene må sees på som en presisering av gjeldende rett, og en utfylling av det ansvar som påligger kommunene allerede.

Forslagene vil ellers ikke medføre økonomiske eller administrative konsekvenser i vesentlig grad.

17 Forslag til endring i valgloven

Det foreslås følgende endringer i valgloven:

§ 2-3 tredje ledd skal lyde:

(3) *Departementet* skal sørge for at det blir sendt ut valgkort til alle stemmeberettigede som er innført i manntallet i kommunen og som har bostedsadresse innenriks (unntatt Svalbard og Jan Mayen).

§ 2-9 bokstav c skal lyde:

c) produksjon, utforming, utsendelse og bruk av valgkort, *herunder om valgstyrets plikter i forbindelse med produksjonen og utsendelsen.*

§ 9-3 første ledd skal lyde:

(1) Kommunestyret, eller valgstyret etter delegering, avgjør hvor mange stemmekretser kommunen skal deles inn i. *Sentral matrikelmyndighet* skal orienteres om endringer i stemmekretsinnndelingen innen 31. mars i valgåret.

Det foreslås følgende endringer i valgforskriften:

Ny § 19b

§ 19b. Krav til stemmesedler med kandidatnavn ved kommunestyre- og fylkestingsvalg

(1) På stemmesedler til kommunestyrevalg og fylkestingsvalg skal det trykkes en kolonne med ruter til bruk for å gi personstemmer. Kolonnen skal plasseres til venstre for kandidatenes navn og ha overskriften «Personstemme» eller «Personrøyst».

(2) På stemmesedler til kommunestyrevalg skal det trykkes et felt til bruk for oppføring av kandidater fra andre lister. Feltet skal ha overskriften «Kandidater fra andre lister» eller «Kandidatar frå andre lister». På stemmesedler til kommunestyrevalg skal kandidater som skal ha stemmetillegg etter valgloven § 6-2 (3), stå først på stemmeseddelen og med uthevet skrift.

(3) På stemmesedler til kommunestyrevalg og fylkestingsvalg skal det av veiledningen fremgå at dersom velgeren ønsker å gi personstemme til en eller flere kandidater, så må det skje ved å sette et kryss i ruten ved kandidatnavnet(ene). På stemmesedler til kommunestyrevalg skal det i tillegg fremgå av veiledningen hvordan velgeren gir personstemme til en eller flere kandidater fra andre lister.

(4) Stemmeseddelen skal ha forskutt falsing. Etter falsing skal størrelsen på stemmeseddelen ved kommunestyre- og fylkestingsvalg være bredde 150 x høyde 223 millimeter. Den skal være trykket på 90 gram ubestrøket hvitt papir.

(5) Kommuner som skal velge inntil 41 representanter i kommunestyret og fylkeskommuner som skal velge inntil 55 representanter i fylkestinget kan ved kommunestyre- og fylkestingsvalg benytte stemmeseddelen med én fals.

(6) Kommuner som skal velge mer enn 41 representanter til kommunestyret og fylkeskommuner som skal velge mer enn 55 representanter til fylkestinget skal ved kommunestyre- og fylkestingsvalg benytte stemmeseddelen med to fals.

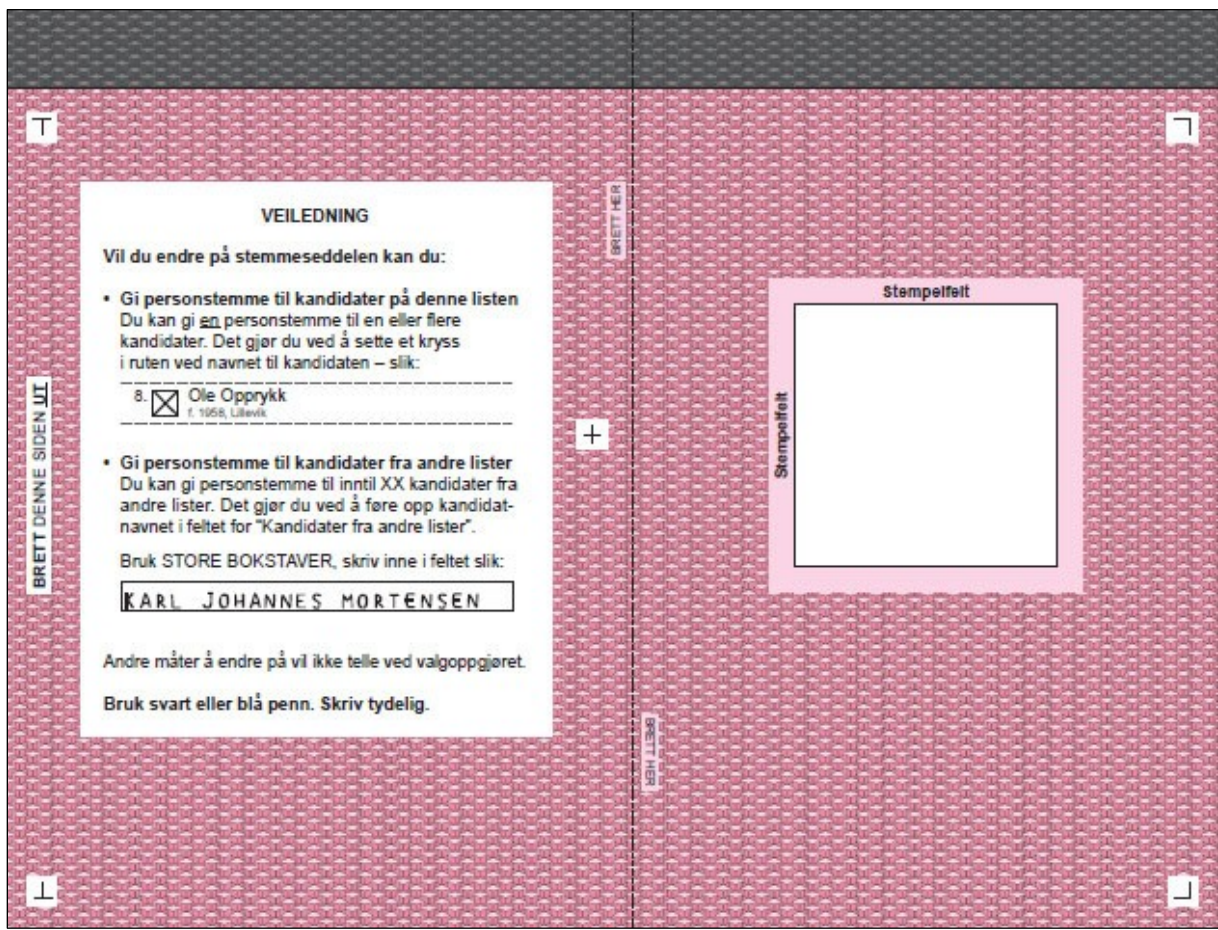
(7) Ved kommunestyrevalg skal utsiden av stemmeseddelen ha en farget mønsterside med fargekode cmyk C0 M58 Y15 K0, og et mørkt mønsterfelt øverst. Utsiden av seddelen skal på hvit bunn ha veiledningstekst og stempelfelt. Stemmeseddelen skal ha en hvit innside med parti og kandidatnavn, og en brettekant med samme mønster og fargekode som utsiden. Innsiden skal ha et bunn- og toppfelt i samme grunnfarge som utsiden. Sedlene skal ha kolonner for personstemmer og felt med plass til kandidatnavn fra andre lister.

Stemmeseddel med en fals ved kommunestyrevalg skal se slik ut:

Innside

<div style="text-align: center;"> Navn på partiliste Kommunestyrevalg 20XX i Kommunenaavn </div>		<div style="text-align: center;"> • Se veiledning på baksiden • Brett stemmeseddel med farget side ut </div>																																							
Personstemme (sett kryss i rute foran kandidat) 1. ☐ Arial Regular 12 pt, Arial Regular 7 pt 2. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 3. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 4. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 5. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 6. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 7. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 8. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 9. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 10. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 11. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 12. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 13. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 14. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 15. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 16. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 17. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 18. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 19. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 20. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 21. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 22. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 23. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 24. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 25. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 26. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 27. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 28. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 29. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 30. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb		31. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 32. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 33. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 34. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 35. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 36. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 37. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 38. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 39. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 40. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 41. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 42. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 43. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 44. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 45. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 46. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb 47. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ee. øvrig inb Inntil 12 kandidater fra andre lister (skriv med STORE bokstaver) <table border="1"> <thead> <tr> <th>FORNAVN</th> <th>ETTERNAVN</th> <th>Parti</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table>	FORNAVN	ETTERNAVN	Parti																																				
FORNAVN	ETTERNAVN	Parti																																							
felt for seddelnummer felt for seddel-ID																																									

Utside (mønsterside)

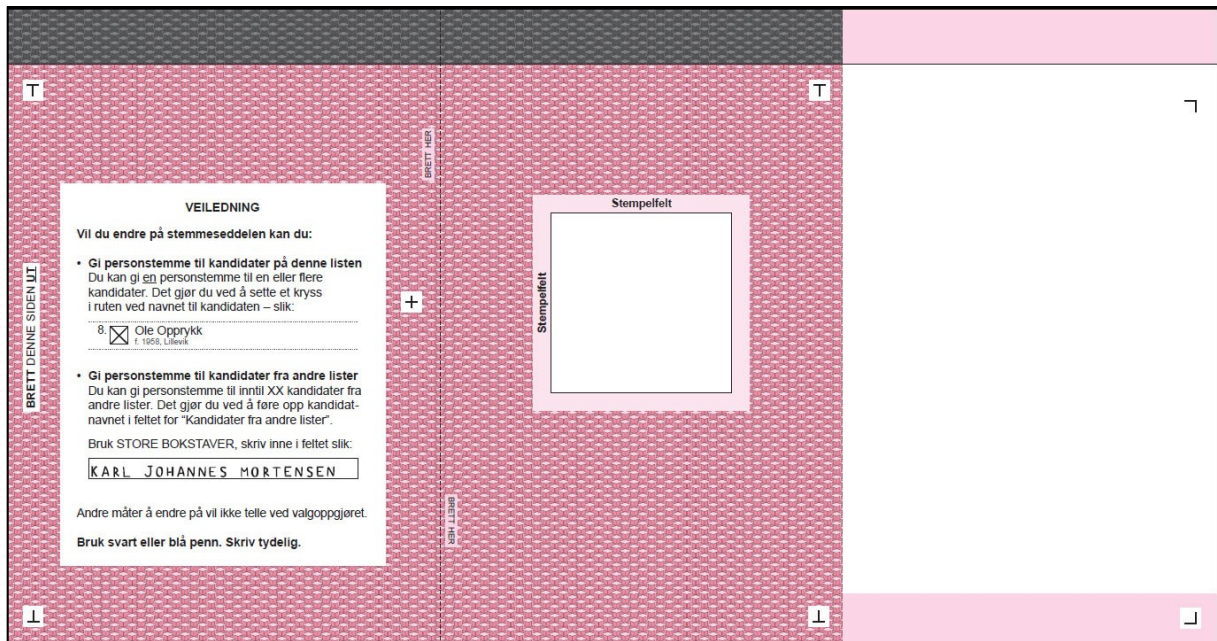

Stemmeseddel med to falsker ved kommunestyrevalg skal se slik ut:

Innside

Navn på partiliste Kommunestyrevalg 20XX i Kommunenavn		Se veiledning på baksiden • Brett stemmeseddel med farget side ut																																					
Personstemme (sett kryss i rute foran kandidat) 1. ☐ Arial Regular 12 pt, Arial Regular 7 pt 2. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 3. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 4. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 5. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 6. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 7. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 8. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 9. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 10. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 11. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 12. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 13. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 14. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 15. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 16. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 17. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 18. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 19. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 20. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 21. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 22. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 23. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 24. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 25. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 26. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 27. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 28. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 29. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 30. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info		31. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 32. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 33. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 34. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 35. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 36. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 37. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 38. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 39. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 40. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 41. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 42. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 43. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 44. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 45. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 46. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 47. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 48. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 49. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 50. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 51. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 52. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 53. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 54. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 55. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 56. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 57. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 58. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 59. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 60. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 61. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info																																					
		62. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 63. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 64. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 65. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 66. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 67. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 68. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 69. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 70. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 71. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 72. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info 73. ☐ Fornavnxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t. yyyy. ev. avgv info																																					
		Intil 16 kandidater fra andre lister (skriv med STORE bokstaver) <table border="1"> <thead> <tr> <th>FORNAVN ETTERNAVN</th> <th>Parti</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> <tr><td> </td><td> </td></tr> </tbody> </table>		FORNAVN ETTERNAVN	Parti																																		
FORNAVN ETTERNAVN	Parti																																						
felt for seddelnummer		felt for seddel-ID																																					

Utside (mønsterside)

(8) Ved fylkestingsvalg skal utsiden av stemmeseddelen ha en farget mønsterside med fargekode cmyk C35 M0 Y5 K0, og et mørkt mønsterfelt øverst. Utsiden av seddelen skal på hvit bunn ha veiledningstekst og stempelfelt. Stemmeseddelen skal ha en hvit innside med parti og kandidatnavn, og en brettekant med samme mønster og fargekode som utsiden. Innsiden skal ha et bunn- og toppfelt i samme grunnfarge som utsiden. På denne siden skal kandidatene og kolonnene for personstemmer være oppført i svart skrift på hvit bakgrunn.

Stemmeseddel med en fals ved fylkestingsvalg skal se slik ut:

<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> ☐ <div style="text-align: center;"> Navn på partiliste Fylkestingsvalget 20XX i Fylkesnavn </div> ☐ </div>	<div style="display: flex; justify-content: center; align-items: center;"> <div style="border: 1px dashed black; padding: 2px;"> • Se veiledning på baksiden • Brett stemmeseddel med farget side ut </div> ☐ </div>
<p>Personstemme (sett kryss i rute foran kandidat)</p> <p>1. ☐ Arial Regular 12 pt, Arial Regular 7 pt</p> <p>2. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>3. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>4. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>5. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>6. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>7. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>8. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>9. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>10. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>11. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>12. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>13. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>14. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>15. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>16. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>17. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>18. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>19. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>20. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>21. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>22. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>23. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>24. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>25. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>26. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>27. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>28. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>29. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>30. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p>	<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> BRETT HER <div style="flex-grow: 1;"> <p>31. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>32. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>33. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>34. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>35. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>36. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>37. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>38. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>39. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>40. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>41. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>42. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>43. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>44. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>45. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>46. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>47. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>48. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>49. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>50. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>51. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>52. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>53. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>54. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>55. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>56. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>57. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>58. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>59. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>60. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> <p>61. ☐ Fomavnxxxx Ettemavnxxxxxxxxxxxxxxxx, t.YYYY, ev. avtig Info</p> </div> BRETT HER </div>
<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> ☐ <div style="flex-grow: 1;"> <input type="text" value="felt for seddelnummer"/> <input type="text" value="felt for seddel-ID"/> </div> ☐ </div>	<div style="display: flex; justify-content: space-between; align-items: center;"> ☐ </div>

Utside (mønsterside)

T **7**

VEILEDNING

Vil du endre på stemmeseddelen kan du:

- Gi en eller flere kandidater en personstemme. Det gjør du ved å sette et kryss i ruten ved navnet slik:
8. Ole Opprykk, f. 1958, Lillevik

+ Stempelfelt

Andre måter å endre på vil ikke telle ved valgoppgjøret.

Bruk svart eller blå penn. Skriv tydelig.

BRETT HER **BRETT HER**

BRETT DENNE SIDEN UT **Stempelfelt**

L **J**

Stemmeseddel med to falsker ved fylkestingsvalg skal se slik ut:

Innside

Navn på partiliste
Fylkestingsvalget 20XX i Fylkesnavn

• Se veiledning på baksiden
• Brett stemmeseddel med farget side ut

Personstemme (sett kryss i rute foran kandidat)

1. ☐ Arial Regular 12 pt, Arial Regular 7 pt	31. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	62. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info
2. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	32. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	63. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info
3. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	33. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
4. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	34. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
5. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	35. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
6. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	36. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
7. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	37. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
8. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	38. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
9. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	39. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
10. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	40. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
11. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	41. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
12. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	42. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
13. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	43. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
14. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	44. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
15. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	45. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
16. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	46. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
17. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	47. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
18. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	48. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
19. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	49. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
20. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	50. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
21. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	51. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
22. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	52. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
23. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	53. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
24. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	54. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
25. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	55. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
26. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	56. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
27. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	57. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
28. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	58. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
29. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	59. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
30. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	60. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	
31. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	61. ☐ Fornavnxxxx Etternavnxxxxxxxxxxxxxxxx, f. YYYY, ev. avgift info	

L **J**

felt for seddelnummer felt for seddel-ID

Utside (mønsterside)

VEILEDNING

Vil du endre på stemmeseddelen kan du:

- Gi en eller flere kandidater en personstemme. Det gjør du ved å sette et kryss i ruten ved navnet slik:
8. Ole Opprykk, s. 1950, L.ROVH

Andre måter å endre på vil ikke telle ved valgoppgjøret.
Bruk svart eller blå penn. Skriv tydelig.

BRETT DENNE SIDEN UT

BRETT HER

BRETT HER

Stempelfelt

Stempelfelt

§ 22 nytt femte ledd:

(5) Valgstyret plikter, på forespørsel fra departementet, å opplyse om følgende på den måte og innen den frist departementet fastsetter:

a) Valgstyrets adresse.

b) Valglokalenes navn, adresse og åpningstid på valgdagen(e).

c) Opplysninger angående kommunens eget manntall, som f.eks. rodeinndeling.

Høringsinstanser

Departementene

Interne avdelinger i Kommunal- og moderniseringsdepartementet

Kommuner

Fylkeskommuner

Fylkesmenn

Registrerte politiske partier

Aftenposten

Akademikerne

Arbeidsgiverforeningen Spekter

Barneombudet

Brønnøysundregistrene

Dagbladet

Dagens Næringsliv

Datatilsynet

Delta

Den norske advokatforening

Den norske dommerforening

Den norske Helsingforskomite

Den norske kirke

Den norske Revisorforening

Direktoratet for forvaltning og IKT

Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap

Evry

Elevorganisasjonen

Fagforbundet

Faglig forum for formannskapssekretærer

Fellesforbundet

Finansnæringens Hovedorganisasjon

Forbrukerombudet

Forbrukerrådet

Forbund for kommunal økonomiforvaltning og skatteinnfordring

Foreldreutvalget for grunnskolen

Forum for Kontroll og Tilsyn, FKT

Funksjonshemmedes fellesorganisasjon

Handels- og servicenæringens hovedorganisasjon

Helsedirektoratet

Integrerings- og mangfoldsdirektoratet, IMDi

Innvandernes Landsorganisasjon, INLO

Institutt for Samfunnsforskning

Konkurransetilsynet
Kredittilsynet
KS - Kommunesektorens arbeidsgiver- og interesseorganisasjon
Landsorganisasjonen i Norge
Landsrådet for norske barne- og ungdomsorganisasjoner
Likestillings- og diskrimineringsnemnda
Likestillings- og diskrimineringsombudet
Likestillingssenteret
Longyearbyen lokalstyre
Mediebedriftenes landsforening
Medietilsynet
MIRA-senteret
Nasjonal Sikkerhetsmyndighet (Nsm)
Nasjonalforeningen for folkehelsen
NORDEM
Norges Bank
Norges Blindeforbund
Norges forskningsråd
Norges handikapforbund
Norges juristforbund
Norges kommunerevisorforbund
Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU)
Norges Teknisk-naturvitenskapelige Universitet (NTNU)
Norsk design- og arkitektursenter
Norsk Forbund for utviklingshemmede
Norsk forening for bolig- og byplanlegging
Norsk Institutt for By- og Regionforskning (NIBR)
Norsk journalistlag
Norsk pasientforening
Norsk pensjonistforbund
Norsk presseforbund
Norsk redaktørforening
Norsk rådmannsforum
Norsk Studentorganisasjon
Norsk sykepleierforbund
Norsk Rikskringkasting
Norsk Telegrambyrå
Næringslivets hovedorganisasjon
Ombudsmannen for forsvaret
Posten
Riksarkivet
Riksrevisjonen
Rokkansenteret
Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner SAFO

Sametinget
Statens Kartverk
Statens råd for likestilling av funksjonshemmede
Sametingets ungdomspolitiske utvalg, SUPU
Sivilombudsmannen
Skattedirektoratet
Sparebankforeningen
Statens helsetilsyn
Statens seniorråd
Statistisk sentralbyrå
Sysselmannen på Svalbard
Tillitsmannsordningen i forsvaret, TMO
TV2
Unio
Universitetet i Agder
Universitetet i Bergen
Universitetet i Oslo
Universitetet i Stavanger
Universitetet i Tromsø
Utdanningsdirektoratet
Utdanningsforbundet
Utlendingsdirektoratet
Valgforum
Verdens Gang
Yrkesorganisasjonenes sentralforbund